

Výzkumné centrum domácího
a genderově podmíněného násilí

Děti a násilí v blízkých vztazích

Výzkumná zpráva

Zpracovaly:

Dana Moree

Blanka Nyklová

Odborná recenze:

doc. PhDr. Iva Šmídová, Ph. D.

Akademie věd
České republiky

FAKULTA
HUMANITNÍCH STUDIÍ
Univerzita Karlova

Iceland
Liechtenstein Norway
Norway grants grants

Obsah

ÚVOD	3
METODOLOGIE	5
Disciplinární východiska	5
Etika výzkumu	5
Metody výzkumu	6
Výzkumná otázka	6
Výzkumný vzorek	7
Práce s daty	8
VÝSLEDKY VÝZKUMU	9
Zkušenosti dětí s násilím ze strany rodinných příslušníků	14
<i>Fyzické násilí</i>	14
<i>Psychické násilí</i>	16
<i>Sexualizované násilí</i>	19
<i>Ekonomické násilí</i>	20
<i>Sociální násilí</i>	20
<i>Vztahy s rodiči</i>	21
Zkušenosti dětí s institucemi	22
<i>Zkušenosti s PČR</i>	22
<i>Zkušenosti s OSPOD</i>	23
<i>Zkušenosti se soudy</i>	25
<i>Zkušenosti se školou jako s možnou intervenující institucí</i>	25
<i>Zkušenost se zdravotnictvím</i>	26
Faktory vedoucí k získání náhledu	30
Důsledky tehdy a nyní	32
<i>Důsledky tehdy</i>	32
<i>Důsledky dnes</i>	35
Potřeby dětí v násilných vztazích	37
Doporučení pro systém pomoci v případech domácího násilí	41
ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ	44
LITERATURA	47

Pracovní název předkládaného výzkumu zněl „Potřeby dětí a násilí v blízkých vztazích“. Při analýze dat se ale ukázalo, že účastníci výzkumu předkládají natolik komplexní obrázek zkoumané reality, přinášejí takové množství konkrétních poznání toho, jak (ne)funguje systém pomoci v konkrétních situacích, a vysvětlení, proč často nastavení opatření i systému jako takového selhávají, že jsme pocítily morální závazek tato data a jejich interpretaci rovněž zahrnout a výzkumu dát obecnější název „Děti a násilí v blízkých vztazích“.

Předkládaný výzkum nestojí osamoceně v řadě dalších výzkumů, naopak je velmi inherentně spojen s výzkumem „Násilí na ženách v souvislosti s covid-19“ (Nyklová & Moree, 2021). Aktuální výzkum je detailnější analýzou jedné z oblastí zachycených už v předešlém výzkumu, na který navazuje zejména ve dvou bodech:

- 1) V rámci veřejných diskuzí nad výsledky výzkumu „Násilí na ženách v souvislosti s covid-19“ jsme opakovaně čelily otázkám i explicitně vyřčeným obavám, že jasné pojmenování násilí mezi rodiči by mohlo zkomplikovat vztah dítěte k jednomu z nich, a proto je na místě velká obezřetnost (viz i Nyklová & Moree, 2021, p. 146). Tyto obavy vedou část odborné i laické veřejnosti k doporučování tzv. „neutrálního přístupu“, který nestrání oběti a nepojmenovává násilí explicitně. Hlavním argumentem je pak právě zamýšlená ohleduplnost vůči dítěti/dětem. Této pozici nahrává i sama podstata domácího násilí, které je (zdánlivě) snadné relativizovat jako něco těžko prokazatelného a navíc něco, co se týká soukromé sféry, do níž by stát v podobě institucí měl zasahovat co nejméně.
- 2) Argument zájmem dítěte, který má podporovat zdrženlivost či přímé nevyjadřování se k otázce násilí a jeho dynamiky a formy ve vztahu, se nejvíce tematizuje ve vztahu k opatrovnickým soudům a rozvodovým kauzám. Rezonuje napříč institucemi, které jsou do těchto řízení zapojeny, tedy nejčastěji OSPOD, soudy a právní zástupci a zástupkyně, případně organizace poskytující poradenství a podporu osobám čelícím domácímu násilí či celým rodinám (neziskové organizace, intervenční centra, azylové domy), nicméně jednotlivé postoje k této otázce se liší, častý je však důraz, až tlak na dohodu mezi oběma rodiči (viz i Nyklová et al., 2022). Specifickou podkategorií tu pak představuje aplikace tzv. Cochemské praxe (Kuchařová et al., 2020) v rámci rozvodových kauz, kdy z rozhovorů se soudci plyne, že nevnímají zjišťování přítomnosti domácího násilí jako její součást (Heynen, 2009). Argumenty jednotlivých aktérů a akterek našeho výzkumu i výzkumu navazujícího (Nyklová et al., 2022) považujeme za relevantní, ale mnohdy vzájemně rozporuplné i nekonzistentní, navíc jsou často zabarveny genderovými stereotypy vztahujícími se k představám o rodičovství, a zejména mateřství. Jedinou skupinou, s níž jsme neměly ani v jednom z výzkumů možnost přímo hovořit, byly samotné děti. Pro další rozpracování bylo nutné získat data právě od přímých účastníků těchto kauz – tedy dětí. Uskutečnění tohoto výzkumu chápeme jako plnění své badatelské zodpovědnosti, neboť doufáme, že přinese více podnětů k pokračování debat o postavení a potřebách dětí, které čelí násilí

v rámci rodiny. Zároveň jsme vzaly výše uvedené argumenty vážně a s jejich pomocí jsme ohraničily vzorek – přinášíme tedy výzkum mezi dětmi/mladými dospělými, jejichž situace byla alespoň některou z institucí tvořících systém pomoci¹ a řešení domácího násilí označena za běžnou rozvodovou kauzu.

Stejně jako v jiném výzkumu (Nyklová et al., 2022), navazujícím v některých ohledech na výzkum v období prvních devíti měsíců pandemie covid-19 (Nyklová & Moree, 2021, dále covidový výzkum), jsme i zde pociťovaly nutnost učinit důležité rozhodnutí v podobě přímých rozhovorů s lidmi, kteří domácí násilí zažili coby děti a mladiství. V případě covidového výzkumu nás k této volbě vedly praktické důvody, zároveň se ale s ohledem na hrozící re-traumatizaci snažíme o takové výzkumné postupy, které maximálně chrání oběť a nevystavují ji riziku znovuvybavování těžkých zážitků, a obecně upřednostňujeme výzkumné techniky, které mají potenciál pomoci účastníkům a účastnicím výzkumu vyrovnávat se se svou zkušeností (Nyklová et al., 2023). Oslovení osob, které se s domácím násilím setkaly v dětském věku a období dospívání, se při zohlednění závažnosti závěrů z předchozích výzkumů ukázalo jako nejzodpovědnější způsob, jak v případě této skupiny postupovat.

Rozhodly jsme se tedy zahájit výzkum s lidmi, kteří mají zkušenosti z dětství ještě relativně čerstvé – dosáhli teprve nedávno dospělosti – a zároveň těmi, jejichž situace byla označována za běžnou rozvodovou kauzu, přestože oni sami mají opakovanou zkušenost s násilím.

Podrobný popis nekonzistentního fungování systému pomoci osobám ohroženým domácím násilím jsme předložily v covidovém výzkumu a v návazné zprávě mapující bariéry, jimž osoby zažívající partnerské násilí v Česku čelí. Proto se již popisu těchto okolností podrobněji nevěnujeme, byť jsou implicitně přítomné. Předchozí závěry zpřesňujeme tam, kde účastníci a účastnice výzkumu přinášejí nějaké nové podněty týkající se vnímání systému pomoci.

Tato výzkumná zpráva pak přináší hloubkovou sondu do jednoho z dílčích aspektů široké problematiky domácího násilí, a to díky analýze perspektivy těch, kdo většinou nejsou dotazováni – tedy dětí, resp. těch, kdo zažili násilné situace jako děti.

¹ Podle Prokúpkové (n.d.) tvoří Policie ČR, intervenční centra, potažmo OSPOD a dále soudy tzv. pilíře pro realizaci pomoci obětem domácího násilí. Tam, kde hovoříme o systému pomoci, máme na mysli širší pole – kromě zmíněných „pilířů“ zahrnuje i různé neziskové organizace poskytující buď sociální služby, či poradenství osobám i rodinám zasaženým domácím násilím a také instituce, které s těmito lidmi přicházejí do styku, zejména školská zařízení a lékařské profese, v tomto konkrétním případě zejména z oblasti psychologie a psychiatrie.

Disciplinární východiska

V souladu s covidovým výzkumem i v tom aktuálním kombinujeme přístupy z klasické antropologie, sociologie a genderových studií. Obě výzkumnice se primárně specializují na kvalitativní výzkum zaměřený na detailní mapování konkrétních jevů. Stejně jako pro předchozí výzkum (Nyklová & Moree, 2021, p. 7–9) je i pro tento klíčové vztahování se k násilí, jež napříč zmíněnými disciplínami vykazuje řadu styčných bodů. Jako určité rozšíření tohoto přístupu a v návaznosti na druhý navazující výzkum (Nyklová et al., 2022) se v aktuálním výzkumu ukázal jako zásadní důraz na pojmání násilí z intersekcionalní perspektivy.

Intersekcionalita je koncept, který vznikl v rámci feministických teorií kritických vůči společenským a kulturním nerovnostem, a to včetně těch přítomných v samotných feministických a genderových studiích (Crenshaw, 1991). Autorka konceptu Kimberlé Crenshaw se snažila zachytit zneviditelňování etnických a dalších nerovností, k němuž docházelo i v rámci feministických proudů primárně vedených z pozic bílých žen střední třídy, a specificky se zamýšlela nad dopady tohoto zneviditelňování v kontextu násilí na ženách pocházejících z jiných etnik než bílého etnika v USA. Intersekcionalita neboli průsečík jednotlivých os nerovnosti umožňuje zkoumat situace, v nichž se instituce k lidem s určitými charakteristikami vztahují jinak než k lidem s jinými charakteristikami. V našem případě je jednou z klíčových charakteristik status dítěte, význam ale mají i genderové role či socioekonomická znevýhodnění.

Etika výzkumu

Kvalitativní výzkum tématu násilí se zapojením osob, které násilí zakoušely či zakoušejí, nebo se jich násilí jinak přímo dotýká, s sebou nese řadu etických dilemat. Jak jsme ukázaly v metodologickém textu porovnávacím různé výzkumné přístupy (Nyklová et al., 2023), jedním z hlavních rizik, která je nutné ošetřit, je možná re-traumatizace přeživších osob² – účastníků a účastnic výzkumu. Z tohoto hlediska se tedy jedná o výzkum, který je z hlediska etiky vysoce náročný.

Z těchto důvodů jsme se snažily striktně dodržovat řadu opatření. Samozřejmostí je důsledná anonymizace na všech úrovních včetně přepisu rozhovorů a ukládání dat. Všichni účastníci a účastnice výzkumu podepisovali také písemný souhlas a mají kontakt na výzkumnice.

Zvláštní důraz byl kladen na způsob vyjednávání o potenciálním rozhovoru, výběr místa, důslednou péči o účastníky výzkumu během rozhovoru i po něm, zprostředkování kontaktů na další odborníky a terapeuty v případě potřeby.

² V rámci této zprávy používáme jako synonyma výrazy obětí, přeživší, přeživší osoby, osoby ohrožené domácím násilím či osoby čelící domácímu násilí. Jsme si vědomy rozdílů a úskalí použití jednotlivých pojmů (Nyklová et al., 2022, p. 23), a zatímco za nejpřesnější označení považujeme osoby, které zažily domácí násilí jako děti, další označení používáme zejména ze stylistických důvodů a pro rozšíření možností účastnic a účastníků výzkumu identifikovat se s jeho závěry.

V tomto bodě je potřeba doplnit i odborné zázemí výzkumného týmu. Kromě odbornosti v oblasti sociologie a antropologie jsou součástí výbavy i výcviky z oblasti krizové intervence, terapie zážitkem a všechny dostupné výcviky v oblasti divadla utlačovaných včetně jeho terapeutické odnože. Snažily jsme se tedy maximálně dobře vybavit a připravit i po odborné stránce tak, abychom minimalizovaly nebezpečí re-traumatizace.

Účastníci a účastnice výzkumu byli od začátku vnímáni jako experti, spolu-výzkumníci a takto byly vedeny i rozhovory.

Jistou výzvou pak představovala i potřeba konzultovat zjištění a doporučení s účastníky a účastnicemi výzkumu, neboť obě výzkumnice dospěly k závěru, že by bylo žádoucí pro rozšíření výzkumné perspektivy uspořádat kulatý stůl, kde by proběhla diskuze o doporučeních a závěrech výzkumu. Problémem bylo zachování příslibené anonymity. Všichni účastníci a účastnice výzkumu byli o možnosti zúčastnit se kulatého stolu v poslední fázi výzkumu informováni již v průběhu jednotlivých rozhovorů a dále bylo zdůrazněno, že i kulatý stůl bude plně anonymní. Zúčastnění tak neznají svá jména ani přezdívky, pod nimiž ve výzkumu vystupují. Prezenční listinu, která byla nutná pro plnění formálních náležitostí projektu, jsme rozdělily na osm samostatných listů tak, aby nikdo neviděl jméno a podpis nikoho jiného, stejně tak další administrativa byla komunikována výhradně individuálně.

Metody výzkumu

V rámci výzkumu jsme se rozhodly kombinovat několik metod sběru dat. Hlubkové polo-strukturované rozhovory vedené na základě předem připraveného scénáře byly doplněny systematickým zaznamenáváním sledovaného tématu i jednotlivých interakcí pomocí terénního deníku. V něm byly zaznamenány i některé výpovědi, které účastníci a účastnice výzkumu doplňovali např. po vypnutí diktafonu nebo později telefonicky či při nějakém dalším setkání. Takto byly zaznamenány i rozhovory, které byly příslibeny a které se nakonec v plné podobě neuskutečnily.

Třetí metodou byla fokusní skupina – kulatý stůl, tedy setkání s účastníky a účastnicemi výzkumu nad první verzí výzkumné zprávy, kde byla diskutována především jejich doporučení pro systém pomoci. Kromě zaměření na samotná doporučení bylo cílem fokusní skupiny zejména prezentovat dosavadní výsledky analýzy sesbíraných dat a jejich interpretace s účastníky a účastnicemi výzkumu, a to v souladu se snahou participativního akčního výzkumu. Cílem zde není jen ukotvení interpretace a zjištění případných rozporů, ale zejména snaha o minimalizaci možné re-traumatizace plynoucí specificky ze znovuprožití zkušenosti, v níž byli účastnice a účastníci výzkumu zbaveni možnosti rozhodovat o vlastním životě.

Fokusní skupina se uskutečnila s osmi účastníky a účastnicemi výzkumu. Z jejího průběhu byl pořízen zvukový záznam. Skupinu vedla Dana Moree, zatímco Blanka Nyklová zaznamenávala jednotlivé postoje, rozpory a další podněty. Přepis záznamu jsme využily k triangulaci s ostatními zdroji dat.

Výzkumná otázka

Předkládaný výzkum navazuje na reakce na zveřejnění výzkumu „Násilí na ženách v souvislosti s covid-19“ a na vnitřní, etikou výzkumu vyvolanou potřebu věnovat danému tématu detailnější pozornost vzhledem k tomu, jakým způsobem je využíváno i ke shodě napříč institucemi i výpověďmi přeživších v tom smyslu, že děti systémem pomoci často propadávají. Z toho vyplývají i následující výzkumné otázky:

- Jaké zkušenosti mají děti žijící v situacích násilí v blízkých vztazích s oběma rodiči (biologickými, nevlastními) a institucemi? Které z konkrétních zkušeností jsou s časovým odstupem vnímány jako nejzásadnější, nejdůležitější...?
- Jak zkušenosti násilí (fyzického, psychického, sociálního, ekonomického nebo sexuálního) ovlivňují vztah dítěte k jednomu i druhému rodiči během řešení konfliktu v rodině i po jeho vyřešení?
- Jaké jsou zkušenosti dětí s institucemi, které byly součástí řešení násilné situace?
- Jaké potřeby děti měly v jednotlivých fázích řešení násilné situace v rodině? Jaké potřeby měly ve vztahu k dospělým a institucím a potenciálně k dalším aktérům (jakým)?
- Jaká doporučení pro změny na úrovni systému dětí formulují dnes – s odstupem?

Otázky byly konzultovány s odborníky z koalice NeNa³, sdružující organizace proFem, Acorus a ROSA centrum.

Výzkumný vzorek

Jak jsme již uvedly výše, ve výzkumu nebylo možné se vyhnout dotazování osob, které domácí násilí zažily jako děti, a to dotazování přímému. Předchozí výzkumy prokázaly nutnost porozumět lépe tomu, jak děti tyto situace prožívaly. Proto jsme se po dlouhém váhání rozhodly požádat přeživší o rozhovory. Z důvodu potenciální re-traumatizace jsme však výzkumné strategie maximálně přizpůsobily povaze sledovaného tématu, a to de facto ve všech oblastech výzkumné práce. Logickou volbou pro sestavení skupiny účastnic a účastníků výzkumu byl účelový výběr vzorku, neboť naším cílem je popis určitého jevu – situace a potřeb dětí zažívajících domácí násilí – nikoli např. jeho zachycení v rámci populace (FitzGerald et al., 2008; Marshall, 1996; Small, 2009).

Prvním krokem výběru vzorku bylo jeho věkové vymezení. Pragmatickým rozhodnutím bylo oslovit osoby, které již dosáhly věku osmnácti let a mají tedy možnost rozhodovat samostatně, tj. není v žádném případě nutné získávat souhlas s jejich účastí na výzkumu ze strany těch, kdo se násilí dopouštěli či nadále dopouštějí. Konečné věkové rozpětí v rámci výzkumného vzorku bylo devatenáct až třicet let.

Z hlediska rekrutování účastnic a účastníků výzkumu, jsme se rozhodly prioritně využít svých reálných kontaktů a sociálních sítí tak, aby pro účastníky existoval bezpečný vstup do kontaktu s výzkumníky. Díky dlouhodobé práci se skupinami, jež různým druhům násilí, jejich kombinaci či útlaku čelí pomocí metody divadla utlačovaných, jsme oslovily jednak ne-herce divadelních skupin, ve kterých bylo násilí v blízkých vztazích jedním z témat. Dále jsme

³ <https://www.koalicenena.cz/>

oslovily studenty a studentky oboru Studia občanské společnosti na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy a dále kurzu Násilí v blízkých vztazích, který je nabízen celouniverzitně. V neposlední řadě jsme uveřejnily inzerát, který sdílely organizace z koalice NeNa, jež s námi spolupracovaly v dřívějším výzkumu. Inzerát byl šířen i přes kontakty NKC – Gender a věda Sociologického ústavu AV ČR.

Několik účastníků výzkumu se později připojilo metodou sněhové koule – jako přátelé těch, kteří poskytli rozhovory.

Rozhovory probíhaly v období 8. 4. 2022 – 9. 2. 2023. O citlivosti tématu vypovídá i chování účastníků a účastnic výzkumu. Během žádného jiného výzkumu jsme se nesetkaly s takovou mírou váhání, které se projevovalo opakovaným rušením již domluvených schůzek, rušením schůzek těsně před jejich realizací z důvodů nevolnosti související s psychosomatickou reakcí na zkoumané téma i počtem příslibených rozhovorů, které následně nebyly uskutečněny. To se týkalo dalších sedmi potenciálních účastníků a účastnic výzkumu. Vždy nějakým způsobem vzkázali, že téma je skvělé, že je potřeba, aby o něm někdo psal, ale že si sami netroufají se výzkumu zúčastnit. Z dvaceti osob, které vyjádřily o účast na výzkumu zájem, se rozhovory uskutečnily – z důvodů uvedených výše – v deseti případech. V souladu s plánem výzkumu jsme analýzu rozhovorů prováděly průběžně, tak abychom mohly rozhodnout o nutnosti sběru dalších dat, neboť každý rozhovor má potenciál, i přes veškerou snahu a trauma respektující přístup, účastníky a účastnice výzkumu znovu traumatizovat. Průběžná analýza ukázala na konzistentnost získaných dat a po analýze šestého rozhovoru došlo k saturaci vzorku. Domluvené rozhovory byly nicméně provedeny s ohledem na zájem oslovených o účast na výzkumu.

Kontakt s účastníky a účastnicemi výzkumu probíhal opakovaně. Nejprve byla e-mailem nebo telefonicky sjednána delší telefonická schůzka, kde jsme podrobně vysvětlily cíle výzkumu a průběh rozhovorů. Jako cíl výzkumu byla prezentována návaznost na předchozí výzkum „Násilí na ženách v souvislosti s covid-19“ a z něj plynoucí potřeba podrobněji se dotázat, kteří ze zúčastněných zažívali násilí z pozice dětí. Cíl výzkumu byl kromě orientace na sesbírání relevantních dat prezentován tak, že nám jde o maximální možnost využití hlasu těch, kteří nedůstojné zacházení zažívali, ke změně či ovlivnění těch částí systému pomoci, kde je to nejvíce potřeba.

Součástí telefonického rozhovor bylo opakované ujištění, zda se dotyčná osoba výzkumu chce zúčastnit a že je v pořádku od rozhovoru upustit.

Zároveň byla všem účastníkům a účastnicím výzkumu příslibena účast na fokusní skupině dříve, než bude výzkum publikován, aby mohli znovu společně s námi i ostatními ještě jednou s odstupem vše promyslet a případně své výpovědi upravit nebo doplnit. Účastníci a účastnice výzkumu byli striktně od začátku vnímáni jako spolu-výzkumníci a spoluvýzkumnice, lidé s expertní jedinečnou zkušeností (Lykes & Hershberg, 2012; Moree, 2018; Potts et al., 2022). Tento přístup, jehož cílem je snížení implicitní hierarchie v rámci výzkumů s marginalizovanými skupinami, byl účastníky a účastnicemi výzkumu vnímán pozitivně, což opakovaně konstatovali. Naším cílem nicméně není popírat hierarchie, jež jsou výzkumu inherentní a souvisejí se samotnou snahou poskytnout právě expertní vědění, jež zkušenosti se zkoumaným jevem v rámci interpretace provazuje s dalšími poznatky.

Samotný rozhovor probíhal vždy na místě podle volby účastníka či účastnice výzkumu. Často to bylo jejich domácí prostředí, občas oblíbená kavárna.

Na začátku rozhovoru, a pokud to výzkumnice shledaly potřebným, pak i v jeho průběhu byli účastníci a účastnice výzkumu upozorněni, že mají odpovídat jen do té míry detailu, kterou vyhodnotí pro sebe jako bezpečnou. A byli ujištěni, že pokud by v nich některá z otázek vzbuzovala nepříjemné pocity, mohou se rozhodnout neodpovídat. Na konci rozhovoru se výzkumnice ujišťovaly, že účastník či účastnice výzkumu nic dalšího nepotřebuje, v případě potřeby nabízely kontakt na pomáhající organizace a terapie, v několika případech kontakt na terapie předávaly. Účastníci a účastnice výzkumu se mohli také kdykoli po rozhovoru ozvat a své odpovědi doplňovat nebo se ke zkoumané problematice s výzkumnicemi jen vracet. Někteří z nich to využili a snažili se zůstat v kontaktu, někdy se jednalo o přirozený kontakt v rámci dalších pracovních a jiných aktivit.

Rozhovory trvaly mezi jednou až dvěma hodinami, byly nahrány, přepsány a dále kódovány.

Celý výzkum je striktně anonymizován – samotné audionahrávky jsou uloženy již pod pseudonymy, které si zvolili samotní účastníci a účastnice výzkumu. Nahrávky a přepisy jsou uloženy na zaheslovaném disku, přičemž klíč k dekódování identit účastníků a účastnic výzkumu je uložen na separátním zaheslovaném disku. Během fokusní skupiny se sice účastníci a účastnice výzkumu pochopitelně setkali, nicméně toto setkání bylo stejně jako obsah a rozsah jejich výpovědí zcela dle jejich uvážení a nedošlo ke sdílení osobních údajů (např. jména apod.). Audionahrávka i přepis fokusní skupiny jsou anonymizovány stejným způsobem.

Fokusní skupina s účastníky a účastnicemi výzkumu proběhla 19. 10. 2023 a zúčastnilo se jí osm z účastníků a účastnic výzkumu. Stejně jako individuální rozhovory byla fokusní skupina nahrána a přepis nahrávky byl dále analyzován. Rovněž byla zachována anonymizace, byť se samozřejmě jednotliví účastníci a účastnice rozhovorů na skupině potkali.

Práce s daty

Všechna získaná data byla přepsána a následně kódována metodou otevřeného kódování. Pro větší přehlednost byly kromě kódů vytvořeny i přehledové tabulky, které zachycují životní trajektorie jednotlivých účastníků a účastnic výzkumu a jejich kontakt – opakovaný či jednorázový – se systémem pomoci včetně barevného zachycení subjektivně vnímané pomoci nebo naopak nenaplnění potřeby dotyčné/ho.

Poznámky z terénního deníku byly zpracovány do tabulek s uvedením zdroje.

Analýza dat byla doplněna průběžným sledováním vyskytujících se témat a teorií pomoci psaní průběžných závěrů, tzv. memos (Birks et al., 2008).

Přestože se předkládaný výzkum soustřeďuje na potřeby dětí v násilných blízkých vztazích, získaná data pro kontextualizaci analýzy vyžadují detailní zmapování situací, které děti zažívaly. K dodání kontextu používáme dvě přehledné informace: 1) životní trajektorie jednotlivých účastnic a účastníků výzkumu; 2) kontakt/y s různými institucemi systému pomoci a jejich souslednost – trajektorie systémem pomoci. V následujícím textu se nejprve věnujeme této kontextualizaci a dále představení jednotlivých výstupů analýzy.

1. Životní trajektorie

Životní trajektorie účastnic a účastníků výzkumu jsou pochopitelně specifické, byť se v nich některé vzorce opakují. Účastníky a účastnice výzkumu namísto klasického popisu vzorku představujeme pomocí dvou souborů informací. Jejich životní trajektorie jsme shrnuly do tabulky, která ukazuje zejména to, že všichni z přeživších sdílejí zkušenost s neuznáním zažívaného násilí jako domácího, respektive partnerského násilí. Ve všech případech bylo probíhající násilí označeno za důsledek rozvodu či rozchodu, při němž došlo k vyhocení vztahů. Je zde nutné upozornit na to, že dva přeživší ve svých domovech zažili natolik nebezpečné situace, v jejichž důsledku spali s nožem pod polštářem, další dvě skončily v Klokánku⁴, respektive v domě na půl cesty⁵.

Druhou sdílenou charakteristikou, kterou lze z tabulky dále vyčíst, je, že všichni, kdo se výzkumu zúčastnili, jsou lidé se vzdělanostními aspiracemi – všichni studují, nebo studovali, vyšší odbornou či vysokou školu. Je zde možné očekávat jisté vychýlení vzorku dané způsobem jeho výběru (tj. specifičností společenských sítí obou výzkumnic a dále skutečností, že účastníci a účastnice výzkumu mají na svou situaci náhled, který jim umožňuje se výzkumu účastnit), nicméně je třeba vyzdvihnout skutečnost, že část přeživších vystudovala navzdory chudobě a navzdory situaci, kdy z bezpečnostních důvodů opustili rodinu často kolem osmnáctého roku života, což udělalo sedm z deseti účastníků výzkumu. Většina z nich studuje humanitní obory, většinou se zaměřením na sociální práci nebo sociální služby.

Třetí zásadní sdílenou zkušeností je nutnost vyhledat psychologickou a případně psychiatrickou pomoc v důsledku závažnosti situací, kterým byli účastníci a účastnice výzkumu vystaveni. Polovina z nich má v již takto mladém věku za sebou pobyt na psychiatrii – jednorázový nebo opakovaný. Sebevražedné sklony či přímo pokusy o sebevraždu uvedlo pět z oslovených.

Pro dokreslení životních zkušeností a kontextů jsme následně požádaly účastnice a účastníky výzkumu, aby ze své perspektivy zpracovali krátké medailonky charakterizujících jejich situaci.

⁴ Projekt Fondu ohrožených dětí, viz <https://www.fod.cz/nase-cinnost/klokank>

⁵ Dům na půl cesty je sociální služba poskytovaná v rozsahu vymezeném v § 23 vyhlášky č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.

Alice

Alice vyrůstala s dvěma rodiči, kdy hlavní živitelkou byla matka. Otec často ztrácel práci a na Alicině matce se dopouštěl psychického násilí formou vulgárních nadávek, ponižování a rozbíjení nádobí. Má nevlastní sestru z otcovy strany, která s nimi chvíli žila do doby, než začala užívat návykové látky. Po rozvodu rodičů v jejích dvanácti letech a šikaně ve škole se jí objevily panické ataky, které začala poprvé léčit až sama ve třinácti letech. Momentálně je spokojeně vdaná, s matkou a sestrou má dobrý vztah, pravidelně dochází na terapie a s otcem omezila kontakt na minimum a nikdy s ním není o samotě.

Dita

Dita po rozvodu svých rodičů byla svěřena do péče matky, jejíž nový manžel Ditinu matku opakovaně bil, docházelo tam k domácímu násilí. Po jejich rozvodu Ditina matka začala bít i samu Ditu, dávala jí nepřiměřené tresty a slovně ji ponižovala. Syndromu CAN si všimli až v jejích sedmnácti letech, kdy ji sociální pracovníci odvezli do Klokánku. V osmnácti letech se přestěhovala ke svému otci, který k ní byl také násilný – po psychické a emoční stránce

Láďa

Láďovi je třicet let. Z rodičů se stýká pouze se svou matkou, která se s jeho otcem rozvedla, když mu bylo osm let. Vztahy s prarodiči, u kterých vyrůstal, se mu po deseti letech povedlo obnovit. Obě strany rodiny se ale nadále nesnáší. Fyzické násilí utichlo po rozvodu, psychické ale pokračovalo až do dospělosti.

Lara

Rodiče Lary a jejího bratra se rozvedli. Otec v průběhu manželství spadl do drog a byl matce nevěrný, matka pila alkohol. V jejich vztahu bylo násilí a hádky. Po rozvodu byla matka hospitalizována s depresemi. Při návštěvách otce zažívala Lara emoční zneužívání – nadávky, shazování, zesměšňování, odpírání lásky.

V domácnosti s matkou situaci komplikovaly matčiny finanční problémy, psychické potíže, závislost na alkoholu, vyhrožování a fyzické násilí. S oběma rodiči Lara udržuje kontakt, i když omezeně.

Lucie

Lucie má mladšího sourozence. Když byla na střední škole, rodiče se rozvedli. Otec byl od její puberty agresivní a fyzicky i psychicky ji napadal. Matka byla pasivní a mnoho otcových útoků nevnímala a nereagovala na ně. Lucie často bránila i svého sourozence. Nikdy nebyla kontaktována policií. Lucie chodila od čtrnácti let k psychologce a na psychiatrii, kde se se svými problémy svěřovala, lékaři však nepomohli a nijak se neangažovali. Školní psychologka o problému doma věděla, bohužel však také nepomohla, pouze si s Lucií promluvila, rodiče ani úřady nekontaktovala. Po rozvodu rodičů se Lucie přestala stýkat s otcem (v dospělosti si s ním znovu vytvořila vztah) a zůstala s matkou. V sedmnácti letech byla hospitalizována na psychiatrii, nevnímá však, že by jí byla poskytnuta dostatečná pomoc. Soud, který řešil rozvod rodičů, se o situaci dětí z pohledu Lucie nezajímal.

Nela

Byla jedináčkem v rozpadajícím se manželství, kde se v průběhu let hádky, bitky a agrese stupňovaly. Hádky způsobovaly situace, kdy nebyly peníze na jídlo a bydlení. V posledních letech byla přítomná i policie, kterou se ale nic nevyřešilo. Když bylo Nele třináct let, její rodiče se rozvedli a další přítel její mámy nebyl o moc lepší. Opět probíhalo násilí ze strany otčímá, jak psychické, tak fyzické. Několikrát zasahovala policie i s vykááním. Situace se časem uklidnila, dnes již Nela nebydlí s rodiči, ale vzpomínky zůstávají.

Patrik

Patrikovi bylo dvacet pět, když se mu domácí problémy vyřešily druhou mrtvicí otce koncem ledna, v květnu otec nakonec zemřel.

Ve svých devětatvaceti se začal zase naplno stýkat s přesně dvakrát starší sestrou přes otce z otcovy strany. Násilí zažíval během dětství z naprosté většiny ze strany otce, ze strany matky ale zažíval hlavně odmítání. Dnes se skoro nebaví, matka si nakonec našla přítele.

Patrik je v dobrém kontaktu se synem matčina bratra, který s ní ale taktéž kontakt přerušil.

Tea

Tea prožila většinu svého života v pěstounské rodině z evangelických kruhů. Do svých sedmi let nejprve na Vysočině, na což vzpomíná velmi ráda. Po přestěhování do Prahy se ale vztah s pěstouny i mezi pěstouny radikálně zhoršil. V domě bylo průběžně přítomné násilí po celou další dobu, kdy u nich byla – jednalo se hlavně o křik a bití. Pěstounka Teu několikrát vyhodila z domova a pěstoun ji sexuálně obtěžoval. V reakci se sebepoškozovala, po pokusu o sebevraždu skončila na psychiatrii, opakovaně byla v kontaktu s OSPOD, většinou ale slyšela argument, že by měla být ráda, že není v děčáku. Pomoc našla až po odchodu ještě před osmnáctými narozeninami v domově na půl cesty. Dnes pracuje v sociálních službách.

Umpalumpa

Umpalumpa byla ze čtyř dětí, jedno z toho bylo nemocné. Umpalumpa si nepamatuje otce jinak než jako agresora, který surově bil její mámu a dva bratry, nemá s ním z dětství spojenou jinou emoci než strach. Když jí bylo osm, rodiče se rozvedli. Po rozvodu se otec odstěhoval a nejevil o děti velký zájem. Násilnickou roli převzal bratr, který pokračoval v násilí na matce i na ní. Často volala na policii a na linku bezpečí. Policie vždy přijela, ale nic víc se nedělo, na lince bezpečí ji odkazovali, ať zavolá na policii. Z bludného kruhu vystoupila chvíli před svými osmnáctými narozeninami odstěhováním. Bratr pokračoval v násilí na matku dalších dvanáct let, po ozbrojeném útoku (nožem) byl bratr nedobrovolně hospitalizován na psychiatrii a máma Umpalumpy byla konečně schopna vyměnit zámky a tím ho vyhodit z bytu.

Viki

Viki měla o hodně staršího bratra, otec od matky odešel, když bylo Viki osm let. Bratr byl tou dobou už samostatný a odstěhoval se do jiného města. Viki zůstala doma jen s mámou a babičkou. Rodiče se rozvedli, když jí bylo kolem

šestnácti let. Po celých osm let, kdy se otec vracel a opět odcházel od rodiny, bylo mnoho slibů, ale nikdy se nic nedodrželo, hodně zesměšňování, vydírání, ponižování k Viki i občas velmi nevhodné chování. S otcem se Viki snaží co nejméně udržovat kontakt, párkrát do roka se tomu ovšem nevyhne.

Tabulka 1: Životní trajektorie účastnic a účastníků výzkumu

Tea (cca28)	Pěstounská péče	Vyhozena opakovaně z domu pěstounkou	Obtěžování od pěstouna, fyzické násilí	Sebepečkování	Pobyty na psychiatrii	Pokus o sebevraždu	Dům na půl cesty	Odchod z domu před 18	Pracuje v sociálních službách.	
Umpalumpa (29)	Nechtěné dítě, výměna za kastraci	Tři sourozenci, ona nejmladší. Starší bratr nemocný, zemřel, druhý bratr se začal chovat násilně	Běžná rozvodová kauza	Násilný bratr po odchodu otce – spala s nožem pod polštářem ze strachu z útoku.	Opakované pokusy o kontaktování systémem – bez úspěchu	Neplacení alimentů – chudoba	Odchod z domu před 18. rokem z důvodu osobní bezpečnosti			
Viki (24)	Starší bratr (o 11 let)	Opakované nevěry otce, stěhování pryč a zase zpět	Žádný kontakt s institucemi kromě psycho- ložky	„Náhradní rodina“	Nucení ke kontaktu s otcem	Obtěžování od otce	Otec jí vybral účet – 100 000 Kč.	Rozvod rodičů až v její dospělosti	Pracuje v sociálních službách.	
Nela (26)	Jediné dítě, do cca 2010 žila v Bratislavě, násilný otec, občas kombinované	Otec – hraniční porucha osobnosti, závislost na pornografii	Oficiální rozvod (na Slovensku), táhl se tři roky kvůli majetku. Svěření do péče bylo jasné – do péče matky	Otec dal dceru k soudu – žádal zrušení povinnosti výživného.	Kontakt s otcem cca 3–4x ročně (žije na Slovensku)	Druhý partner matky – také násilný. Narození mladší sestry z druhého vztahu	Útěk z domova v 18 letech na 3 měsíce, pak návrat (odprošování)	Hospitalizace na psychiatrii – měsíc, ve výsledku bez diagnózy	Trestní oznámení na partnera matky, stažení TO pod tlakem rodiny	
Lucka (24)	Rozvod v jejích 16 letech, před tím dlouhodobě špatná situace	Generalizovaná úzkostná porucha – deprese, paniky, úzkosti	Sebepečkování	Mladší bratr – po rozvodu ve střídavé péči	Opakované pokusy o sebevraždu	Hospitalizace na psychiatrii, vyhozena, další pokus	Studuje na VOŠ uměleckého směru.	Dnes – dobrý vztah s otcem		
Alice (29)	Rozvod v jejích 12 letech	Násilí ze strany otce	Sestra – drogově závislá, odešla z domu, obživa prostitucí	Šikana ve škole, občas někoho zbilá.	Matka – druhý partner, nechává se násilně, matka je s ním dodnes.	Parta, drogy, drobné krádeže	SŠ s maturitou na malém městě, osamocenosť	Panické ataky	Terapie – až samostatně ve 23 letech. Musela změnit terapeutku z finančních důvodů.	VŠ začala studovat až v 28 letech.
Lara (29)	Mladší bratr, otec – milenky, vodil si je domů.	Rozvod v jejích 8 letech – matka odešla do Prahy.	Bydleli u babičky, matka hospitalizace v Bohnicích 1 rok, násilí babičky vůči matce	Střídavě pobyty u matky, otce, babičky dle aktuální situace dospělých	12x stěhování z důvodů nestabilního prostředí a ekonomické situace	Chudoba u matky, bohatství u otce; otec – psychické násilí, matka – fyzické násilí	Odchod z domu v 18 letech	Bratr – deprese, odmítá vyhledat pomoc, aktuálně bez domova	Matka – dnes kolem 50, v insolvenční, exekuce	Lara dnes – zpěvačka, studuje VŠ uměleckého směru.
Patrik (29)	Starší nevlastní sestra z otceva prvního manželství	Rodiče žili částečně v separaci, formální rozvod neproběhl.	Otec v jednu chvíli podal žádost o rozvod, ale „vyšumělo to“.	Otec zemřel, s matkou nadále špatný vztah	Odklad – kontakt s pedagogicko-psychologickou poradnou, šikana na základní i střední škole	V 18 letech náběh na vředy, lékař byl první, kdo se ho zeptal, jestli je doma vše v pořádku.	V dospělosti sám vyhledal psychiatrickou pomoc.	Dlouhodobý vztah s partnerkou, která byla závislá, šel na terapii.	Myšlenky na sebevraždu typu agresivní řízení	Studuje adiktologii.
Dita (20)	Po rozvodu s matkou, kontakt s otcem 1x za 2 týdny	Druhý partner matky – alkoholik – násilí jak ze strany matky, tak jeho	Časté stěhování (3 školy), nezapadla do kolektivu, šikana ve škole	V 16 letech pokus o sebevraždu, psychiatrie	V 17 letech odebrána do Klokánku po psychickém zhroutilu ve škole	Případ uzavřen pro nedostatek důkazů. Musela odejít z Klokánku.	Bydlí u otce – manipulace, ponižování pokračují	Studuje VOŠ se sociálním zaměřením.		
Láďa (29)	Otec alkoholik, násilí vůči matce	Od 5 let – otec pracoval v Německu, když přijel, hádky.	Často u prarodičů, matka také pracovala v Německu, rozvod v 7 letech	Otec – pod vlivem alkoholu přejel ženu, uvězněn, dědeček u PČR ho kryl, dostal nižší trest.	Střídavě v péči prarodičů, matky... nestálé prostředí, různé režimy	Nevěděl, že byl otec ve vězení. Láďa si myslel, že byl v zahradě. Vězení se tutlalo. Po návratu otec zmizel.	V 8. třídě chodil k otci tajně na noc – jeden kontinuální rok kontaktu. V den, kdy matka nevolá z Německa.	Matka ho donutila (18 let) podat na otce trestní oznámení kvůli alimentům. Pak ho stáhnul – na tlak dědečka.	Suicidální sklony, terapie až nyní, v dospělosti	

2. Trajektorie systémem pomoci

Další shrnující údaj týkající se situace jednotlivých účastníků výzkumu poskytuje Tabulka 2, která zobrazuje průchod systémem pomoci. Uvádí instituce, se kterými byli účastníci a účastnice výzkumu během řešení své situace v kontaktu. Jednalo se o Policii České republiky (dále PČR), orgány sociálně-právní ochrany dětí (dále OSPOD), lékaře a lékařky, vyučující, psychology/psycholožky, psychiatry/psychiatřičky, dětské domovy a domy na půl cesty, soudy a nestátní neziskové organizace. Pod jednotlivé organizace jsme doplnili křížky tam, kde dotyčná osoba byla v kontaktu, a to tak, že jsme barevně odlišily situace, kdy subjektivně z perspektivy dotazované/ho instituce pomohla (**zelený křížek**) nebo situaci spíše zhoršila či neměla na další vývin kauzy vliv (**červený křížek**).

Tabulka 2: Zkušenosti se systémovými složkami pomoci obětem domácího násilí

	Běžná rozvodová kauza	PČR 1x	PČR opak	OSPOD 1x	OSPOD opak	Škola	Psychiatrie pobyt	Psycholog/PPP	Soud	Lékař	NNO	Dům na půl cesty/DD
Tea	-	-	X		X	X	XX	XX	-	X	X	X
Umpalumpa	X	-	X	X	-	X	-	-	-	X	X	-
Viki	X	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-
Nela	X	-	X	-	X	-	X	X	X	X	-	-
Lucka	X	-	-	X	-	XX	X	XX	X	-	-	-
Alice	X	X	-	-	-	X	-	-	X	X	-	-
Lara	X	-	-	-	-	X	-	-	-	X	-	-
Dita	X	-	X	XX	-	X	X	X	-	-	-	X
Patrik	-	-	-	-	-	X	-	X	-	XX	-	-
Láďa	X	X	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-

Pokud se na tabulku podíváme podrobněji, vidíme, že všichni účastníci a účastnice výzkumu byli v kontaktu s nějakou institucí nebo jejím zástupcem, kterého se snažili na násilí upozornit, nebo byli ve stavu, kdy na nich bylo patrné (viditelné modřiny nebo jiná zranění). Nejčastěji byli v kontaktu s psychology/psycholožkami a dále s učiteli/učitelkami nebo výchovnými poradci/poradkyněmi ve školách. Přestože psychologové a psycholožky o násilí většinou informaci dostali, nikdo z nich situaci nepostoupil k řešení dalším institucím; co se školy týče, v jednom případě učitelka dala podnět na šetření OSPOD, který následně zasáhl, nicméně až v sedmnácti letech věku dotazované osoby. V případě policie a soudů nedošlo k dlouhodobému účinnému řešení nastalé situace ani v jednom z případů.

Zkušenosti dětí s násilím ze strany rodinných příslušníků

Účastníci a účastnice výzkumu zažili ve svých rodinách kompletní škálu situací, které jsou běžně kategorizovány jako fyzické, psychické, ekonomické, sociální a sexualizované násilí, a to jak v roli svědků, tak v roli přímých obětí takového jednání, přičemž v jednotlivých případech se v čase jednotlivé typy násilí proměňovaly. Jeden člověk tedy zpravidla zažil škálu násilných situací, které se proměňovaly i proto, že zpravidla trvaly po dobu velké části dětství účastníků výzkumu.

Fyzické násilí

Přímými oběťmi fyzického násilí se děti stávaly v různých kontextech. Z hlediska relační dynamiky fyzického násilí se jednalo zejména o situace, kdy 1) děti byly primárním terčem útoků; 2) děti se staly terčem útoku v rámci násilí mezi rodiči – například když se snažily zastavit probíhající konflikt včetně ochrany napadeného rodiče; 3) děti se staly svědky násilí v rodině.

Nejčastějšími projevy fyzického násilí bylo strkání, tahání za ruce, údery. V některých případech bylo násilí dlouhodobé a přicházelo od obou rodičů. Patrik zažíval násilí jak ze strany otce, tak i matky, a to v takové míře, že jako skutečnost podstatnou pro zažívání násilí v dětství zmiňuje **prostorové uspořádání domova** – suše konstatuje, že pobyt v bytě byl o moc horší, protože před bitím nebylo kam se schovat. Kdežto pobyt v domě, který rodina vlastnila, umožňoval snadnější útěk.

„Jako výhoda byla v Plzni na baráku ty víkendy, otec docela, když jsem byl mladší, pracoval, že dělal, že nebyl tolik doma. O těch víkendech to bylo, že jsem měl, kam odejít, když jsem z toho odešel, utek, tak nic že jo. Horší to bylo v bytě.“ (Patrik)

Někteří rodiče naopak napadali děti v nepřítomnosti druhého rodiče – tedy bez (dospělých) svědků – a takové násilí zpravidla souviselo s neovládnutým vztekem rodiče („seřezal mě, když jsem se ztratila na hokeji“ – Alice, účastnice výzkumu měla od pěstouna zlomené žebro). Někdy z množství drobných incidentů vyvstává nějaká situace výrazněji.

„Ta první se odehrála v osmé třídě, kdy jsem na pololetní vysvědčení měla trojku z matematiky. Ve škole jsem tehdy absolvovala svůj první panický záchvat, ale zvládla jsem odejít domů. Když se máma vrátila z práce, tak se hned dívala na vysvědčení a začala na mě křičet, proč mám trojku. Nadávala mi a pak mě chytla za vlasy a mlátila mě do hlavy. Nějak jsem se jí vysmekla a schoulila se na zemi, ale začala do mě kopat. Po nějaké době přestala, tak jsem se odplazila do rohu místnosti. Měla jsem tam molitan, na kterém jsem spala, takže to bylo takové mé místečko. Nebrečela jsem ale už. Nešlo to. Tak jsem tam jen ležela schoulená, dokud se nesetmělo. Máma mě vždycky bila kvůli maličkostem a pořád mi opakovala, jak k ničemu jsem a jak mě nikdo nemá rád.“ (Dita)

Lucka vysvětluje, jak se stalo, že o podobných situacích neinformovala druhého rodiče:

„Pro mámu bylo těžké odhadnout ty situace, protože táta byl takový, že hodně křičel, nebo mě fyzicky napadl, u čehož máma většinu času, takových devadesát procent, nebyla, a já jsem jí to nechtěla říkat, abych jí nepřidělávala starosti. Zároveň jsem nevěděla, co s tím mám dělat, což prohlubovalo všechny deprese a pocity méněcennosti.“ (Lucka)

Násilné situace patřily z perspektivy dětí ke každodennímu životu a zároveň byly nevyzpytatelné, což děti řešily často mlčením, kterému se věnujeme v části Doporučení pro systém pomoci v případech domácího násilí.

Co se týče časového rámce, v němž k fyzickému násilí docházelo, v některých případech provázelo celý vztah s rodičem nebo rodiči, jindy bylo jednou z epizod – často těch, které se vázaly k rozvodu. Např. Nela byla s otcem v období kolem rozvodu sama dva týdny a do té doby spadá právě i zkušenost s fyzickým napadáním, přestože jindy otec spíš křičel a vyhrožoval. Stupňování násilí v období kolem rozvodu děti potvrzují, což se shoduje s výsledky dalších studií (Jaffe et al., 2014; Kafonek et al., 2022).

„Moji rodiče se rozvedli, když jsem byla ve druhé třídě. A několik let tam docházelo k násilí táty na stranu mámy. Právě při tom rozvodu se to stupňovalo. On to vlastně dělal za tím účelem, že chtěl odejít. Máma nechtěla, protože se bála. Byly jsme totiž čtyři děti a z toho jedno nemocné a bála se zůstat sama. Pak táta začal mlátit i bráchy – ve chvíli, kdy se mu něco nelíbilo, v čemž byl takový velmi rychle nastartovatelný. Nás holky tedy nikdy nebil. Kromě mámy – mě a ségru nikdy. Nicméně strach jsme z něj měly, a když pak odešel, převzal to brácha.“ (Umpalumpa)

Děti byly fyzicky napadány v rámci sporu rodičů nebo naopak docházelo k bití druhého rodiče v důsledku hájení dítěte.

„A jako slovní násilí bylo takřka dennodenně nebo sprostý, že si nadávali, nebo otec, i matka potom. A pak když to vygradovalo, když jako nějaká hádka, něco, tak pak na mě. Matka se mě zastávala, a tak si to vybil i na ní, že ji uhodil a tak no, to bylo takový. Asi toho bylo vlastně docela dost no, mě už to jako nějak nepříjde... Tahal a fakt jako mlátil, že musela matka zasáhnout, že když byl v tom amoku, tak to bylo, že jsem myslel, že mě zabije.“ (Patrik)

Účastníci a účastnice výzkumu byli jako děti často také svědky fyzického násilí rodičů – buďto jednoho rodiče vůči druhému, nebo rodičů vzájemně. Nejčastěji popisují mocenskou disproporci s tím, že druhý rodič v jednu chvíli nevydržel a začal se také bránit, popisují tedy násilný odpor. Někdy byli u incidentů přítomni, jindy slyšeli hádky a rány za zavřenými dveřmi. V čase se i tento aspekt zkušenosti dětí proměňoval. Nelini rodiče se např. nejdřív zavírali do ložnice, později ale otec matku škrtil i před ní a situace se proměňovala i z hlediska četnosti – nejprve byla frekvence násilí odhadem jednou za měsíc, později už obden.

Ze série takovýchto průběžných napadání pak ve vyprávěních vybočují momenty, kdy se rodič, který byl častěji obětí, začal bránit, nebo dokonce mstít – Láďova matka např. nalila jeho otci jinou tekutinu do pouzdra na kontaktní čočky a on následně dva dny neviděl. Nela pak vzpomíná na okamžik, kdy matka vzala na otce nůž:

„Je velký flegmatik, ale oni se dokázali tak vyprovokovat, že jsem třeba byla v místnosti vedle, oni se zavřeli ve druhé a slyšela jsem řev, a že se bijí. Časem to vygradovalo do takové situace, třeba dva tři roky předtím, než jsme odcházeli, že můj táta táhl mámu za vlasy po zemi. Máma nad ním držela nůž, to dodnes nezapomenu. Situace, kdy nevíte, jestli je máma v takovém afektu, že něco udělá, fakt jsem si myslela, že ho zabije. On se usmíval, jakože mu to je u prdele, což ji hrozně vytáčelo. Pouštěli se do sebe vzájemně, nepamatuju si, že by ji otec bil, navzájem se provokovali. Docházelo to do takových situací, kdy dítě neví, co má dělat. Měla jsem mobil, ale nenapadlo mě zavolat policii.“ (Nela)

Z perspektivy dnes dospělých dětí také vybočují z běhu každodenního života ty události, které svou intenzitou nebo mírou násilí nějak zásadněji překračují řadu ostatních událostí a kdy došlo k velkému incidentu s velmi závažnými následky:

„To bylo jednou. To jí i policisté, co tam přijeli, říkali, že to už je těžké ublížení na zdraví. Protože jí rozbil o hlavu džbán. Měla na hlavě asi třicet stehů. Zachránila ji sousedka, protože jí to strašně krvácelo. Táta jí rozbil tu hlavu a odešel. Máma se nějak doplazila na chodbu a tam ji potkali sousedé, kteří zavolali tu sanitku. Ale ani po tomhle, kdy bylo jasné, že si to nemohla udělat sama nebo tak, se nic nedělo. Víím, že policisté jí vždy říkali – i s bráchou – ať prostě podá to trestní oznámení. Nikdy to však neudělala.“ (Umpalumpa)

Někteří účastníci a účastnice výzkumu uvedli i to, že se nabízeli jako živé štíty, protože přihlížení násilí páchaného na ostatních pro ně bylo horší než násilí, které zažívali na sobě:

„Nevadilo mi, když útočil na mě, ale když útočil na mámu, tak to nešlo. Hlavně bráchu jsem musela hrozně krýt a taky jsem mu to dávala hodně sežrat. On třeba něco provedl a táta byl na něj našťvaný, tak já jsem udělala ještě něco horšího, abych to schytala já za něj a tak dále. Zároveň máma hodně brečela a já jsem jí chodila utěšovat. Přišlo mi, že jsem v té rodině nejsilnější, ta, která to drží, strašně mě to vysilovalo. Potom tam byla nějaká situace, kdy on křičel na mámu a na bráchu, nepamatuju si přesně ten moment, ale bylo to přes ně, kdy jsem řekla, že nedám, aby se takhle choval.“ (Lucka)

Většina účastnic a účastníků výzkumu označovala jako běžné chování kromě křiku spadajícího do psychického násilí i ničení předmětů, a to zejména v souvislosti s popisem vyhocených situacích. Ve dvou případech z deseti děti vzpomínají na to, jak otec vyhodil nějaký velký předmět (lampa, talíř s večeří) z osmého, respektive sedmého patra panelového domu, v dalších případech docházelo k rozbíjení věci před dětmi, což v nich vyvolávalo strach.

„Když byli domluvení, že od sebe jdou, tak to zvládal hrozně zle, podle mě se s tím neumí srovnat do dneška. Má prý nějakou hraniční poruchu osobnosti, o to je ta komunikace s ním těžší. Prosil ji na kolenou a střídalo se to s agresí. Ona odešla a já dva týdny po ní, takže jsem tam s tátou byla dva týdny v bytě sama. Pak se pro mě vrátila a víím, že vyhodil poslední kus, myslím, že lampy, ze sedmého patra dolů, že už nejsem jeho dcera. Katastrofa. Nebylo to jednoduché. Byť byl obou, mamka ho vyplatila, když se odkupoval, protože si ho nárokoval, dostal ho z armády. Byla jsem médium mezi nimi, to trvá dodnes. S otcem se sice moc nebavím, neměla bych se s ním bavit vůbec, ale byla jsem ten střed, kde si to vybíjeli.“ (Nela)

Stejná účastnice výzkumu také dokládá dopady alkoholismu a agresivity, která může být spojena s opilostí, a to samozřejmě ne jen u vlastního rodiče, ale někdy i u dalšího partnera matky:

„Je ředitel velké firmy, asi nějaká manažerská tradice, tak pak si ty flašky vodky doma schovával. Když to vypil, tak začala agrese, ale taková jiná. On třeba sedl do auta a rozbil bránu, že do ní prostě najel. Nebo nám rozbil okno, nechápal, proč ho zavíráme. Bylo to jiné, tohle táta nedělal.“ (Nela)

Účastníci a účastnice výzkumu zároveň zmiňovali, že násilí doprovázelo jejich situaci v rodině stejně jako různé pokusy o usmíření (Nela) nebo naopak násilí i ze strany prarodičů vůči někomu z rodičů (Lara). Popisují to jako nedostatek sebekontroly, neschopnost ovládnout se. Situace se stupňovaly v době, kdy někdo ze zúčastněných hledal řešení. V tomto bodě se jedná o typický mechanismus cyklu domácího násilí, kdy se střídají období růstu napětí, jeho eskalace, po které v některých případech následuje uklidnění a následně opět dochází k eskalaci; stupňování se může vyvíjet v čase, tj. jednotlivé eskalace mohou směřovat od urážek postupně až k fyzickému napadání a případně zabití (Čírtková, 2014).

Psychické násilí

Stejně jako fyzické násilí i psychické násilí vůči dětem se na základě vyprávění účastnic a účastníků tohoto výzkumu ukazuje jako dlouhodobé, a to v řádu let. V rámci výzkumu vyplynulo, že výpovědi o tomto druhu násilí jsou často složitější než u fyzického násilí popsaného výše – pro účastnice a účastníky výzkumu bylo znatelně komplikovanější průběh psychického násilí popsat vyčerpávajícím způsobem, což plyne z jeho povahy. Není jenom dlouhodobé a neprojevuje se zejména v konkrétních, snadněji zapamatovatelných incidentech, ale je průběžné, kromě incidentů má i povahu budování a udržování napětí a tlaku, které se hůře popisují. Účastnicím a účastníkům výzkumu se přesto podařilo podchytit jednotlivé projevy a dynamiku tohoto násilí, jak ukazuje analytické rozdělení níže. Celkovou dynamiku v jednotlivých případech ovlivňuje provázání a přítomnost jednotlivých typů tohoto násilí, podstatné nicméně je, že bylo přítomné ve všech případech a vykazovalo rámcově identické znaky.

Prvním z typických druhů psychického násilí zmiňovaného ve všech provedených rozhovorech je

vyhrožování. Ve skupině přeživších jsme se dvakrát setkaly s vyhrožováním zabitím – jednou zabitím přímo dítěte starším bratrem, který byl násilný po odchodu násilného otce, a jednou vyhrožováním zabitím matky od jejího tchána (dědy účastníka výzkumu), který tím chtěl dosáhnout konkrétního chování účastníka výzkumu – v tomto případě stažení trestního oznámení na otce (syna tohoto prarodiče) kvůli neplacení alimentů.

„A s tím nožem pod polštářem jsem spala, když jsem s ním byla o tom víkendu sama (se starším bratrem, poznámka výzkumnice). Protože když máma odjela na služební cestu, nejstarší brácha se většinou zdekoval za kamarády. Byl už ve věku, kdy měl tu partu a tak, takže ten byl nadšený, že může nepozorovaně zmizet. A sestra vlastně to samé. Brácha ale úplně neměl tohle funkčnější sociální zázemí (přátele), tak zůstával doma. A já jsem si netroufala jít na tajňáka spát někam jinam. Máma totiž většinou volala na pevnou linku...“

Výzkumnice: Čím vyhrožoval?

No právě tím, že mě zabije. To vlastně bylo to jeho... Proto jsem tam také měla ten nůž. Kdyby... Ani jsem třeba nespala v pokoji, ale v obýváku. Protože my jsme v prvním patře a máme tam vnitroblokovou zahradu. Ten obývací vede pryč z bytu. Člověk může přes ten balkón anebo i na chodbu.“ (Umpalumpa)

Podobné vyprávěcí schéma mají i ostatní přeživší, když popisují tyto situace. Při vysvětlování situace se uchylují k detailům – např. v úryvku výše účastnice výzkumu objasňuje, proč spala v jiné konkrétní místnosti, jak by jí to pomohlo při případném napadení v útěku apod. Přeživší situace popisují s ohledem na svoji tehdejší perspektivu, tedy pohled očima dítěte, které hledalo nějaké řešení, v tomto případě konkrétní únikovou cestu v případě ohrožení života.

Dalším typem chování, který je obzvláště těžce pojmenovatelný, protože může mít i dlouhodobé následky, je narušování a nerespektování osobních hranic jakož i nebrání ohledu na kognitivní, sociální a psychické hranice a dovednosti dětí. Obtížně pojmenovatelný může být proto, že tyto hranice mohou, jak ukazují výzkumy, zůstat do určité míry narušené i v pozdějším věku, mohou komplikovat vyhodnocování dynamiky a vztahů s lidmi. Přesto se řadě účastnic a účastníků výzkumu podařilo tento jev výstižně popsat.

Otevřené překračování osobních hranic popisuje velmi dobře Nela, která po dovršení osmnáctých narozenin podala trestní oznámení na nového druhu své matky, který ji napadl. Zároveň ale v té době neměla kde bydlet, neměla dokončenou školu – do maturity jí chyběl jeden rok – a na brigádě si nedokázala vydělat dost na to, aby mohla zaplatit nájem. Po nějaké době se tedy potřebovala vrátit domů, což jí bylo umožněno jen pod podmínkou, že stáhne toto trestní oznámení, rozejde se s přítelem a omluví se:

„Přišli jsme s Járou (přítel – poznámka výzkumnice) na policii, že chci podat trestní oznámení. Popsala jsem situaci, oni si to zapsali a hotovo. Jenže pak jsem šla na policii znovu, že to chci stáhnout, že už je to v pohodě. Byla to blbá situace, bylo mi čerstvě osmnáct, otec neposlal výživné, pracovala jsem v KFC, mohla jsem vydělat tak tři tisíce a byla jsem ve třetíku na gymplu. Jára máma řekla, že po třech měsících se musím odstěhovat, že nemá peníze na to živit mě i Járu, tak jsem si našla nájem. Jenže tam se platily čtyři tisíce, když jsem měla zaplatit první částku, tak jsem je neměla, protože mi otec nic neposlal. Musela jsem přijít za mámou, že se potřebuju přistěhovat zpátky, že na ten život nemám. Tonda (druh) nastavil pravidla, že se musím chovat jinak, druhá podmínka byla, že se musím rozejít s Járou, a třetí podmínka bylo stažení trestního oznámení.“ (Nela)

Dalším z typů psychicky násilného chování bylo vydeptávání, jak jej nazvala jedna z účastnic výzkumu. Jedná se o dlouhodobé dehonestující, shazující chování nebo chování, které cíleně překračuje osobní hranice a otevřeně ignoruje explicitní prosby přeživších a které subjektivně zhoršuje jejich psychický stav. Roli zde hraje dlouhodobost a cílení na snižování sebevědomí a povědomí o vlastní hodnotě, možnosti vznášet nároky a podobně. Jedná se např. o nerespektování žádosti dítěte vůči rodičovi, aby přestal řešit konflikty v noci (Lara), dlouhodobé nedodržování slibů, například toho, že rodiče za dítětem přijedou (Viki). K vydeptávání patřilo i průběžné poukazování na údajně snížený intelekt („hodněkrát říkal, že jako nikdy nic nebudu, že nikdy nic nedokážu s tímhlectím svým mozkem takový píči malý“ – Lara), umlčování („nebreč, proč brečíš pořád“ – Lara), neuznání těžkostí dítěte apod.

Dalším typem chování spadajícím do nerespektování hranic je pomíjení skutečnosti, že děti procházejí vývojem, jemuž je nutné přizpůsobovat jak formu sdělování i nepříjemných skutečností, tak to, jaké skutečnosti je vůbec možné situačně sdělit. Lucka v období dospívání po rozvodu rodičů chtěla omezit styk s otcem a vždy, když udělala nějaký smířlivý krok, tak „tlačil na pilu“, tedy začal okamžitě vyvíjet nátlak, děti věděly o situaci mezi rodiči víc, než chtěly, respektive na co byly s ohledem na věk zralé a připravené:

„Od začátku oba dva na sebe házeli špinu. Máma s tím nikdy nezačala, táta mi napsal dlouhý e-mail o tom, co mu máma dělala, a o bráchovi, jak je hrozný. Řekla jsem to mámě a ta mi to začala vysvětlovat. Řešila jsem věci, které se mě netýkají, neuměla jsem si to vůbec představit, protože jsem nikdy takový vztah neměla. Myslím, že mám dobré sociální citění, a především díky svému vztahu s tátou, ale nemusela jsem ty věci vědět. Vždycky jsem se dozvěděla daleko víc informací, než jsem potřebovala, a ubližovalo mi to.“ (Lucka)

Další ilustrací takového chování je i situace, již Lucka popisuje níže:

„Pak jak máma dala na stůl rozvodové papíry, tak začal brečet a začal hrozně pít. Pro mě nejnejpříjemnější chvílí z celého toho rozvodu bylo, když jsem byla s tátou doma sama a on měl v sobě flašku vína, byl opilý a zavolal si mě k sobě do pracovny. Vzal si mě na klín, bylo mi šestnáct. Hustil do mě, jak je nešťastný, jak ho máma nechápe, že ho my nechápeme, jak jsme na něj všichni zlí.“ (Lucka)

Sem tedy spadá i chování, kdy rodiče dělají z dětí své zpovědníky, a to i např. v citlivých tématech vlastních sexuálních eskapád (Viki). Kromě „zpovědníků“ byli účastnice a účastníci výzkumu rovněž přímo vystavováni chování svých rodičů v intimní sféře, které opět neodpovídalo jejich roli – jedná se např. o **výlety otce za milenkami** nebo přímo vodění si milenek domů v době, kdy tam byly přítomny děti.

Do této podkategorie spadají i situace, kdy se přeživší coby děti stali svědky psychického násilí vůči druhému rodiči nebo sourozenci, které často hodnotí jako vysoce zátěžové. Popisují do značné míry podobné způsoby chování vůči sobě i vůči druhému rodiči nebo sourozenci. Spadá sem vyhrožování zabitím druhého rodiče (Láďa) nebo tím, že bude odebráno dítě:

„A spíš tam bylo to psychické: takové to ponižování, zesměšňování, vydírání, že jí sebere syna, a takové věci... A když jsem pak poslouchala ty hádky: samozřejmě nadávky, všechny možné výčitky, co si vzpomenete.“ (Viki)

Dalším typem psychického násilí ze strany násilně se chovajícího partnera rodiče dítěte vůči němu je ponižování před dítětem: „O tebe by si ani kolo nikdo neopřel“ – věta, kterou Vikiině matce směřoval Vikiin otec.

Nejčastěji pak účastníci a účastnice výzkumu zmiňují manipulaci, a to zejména v období kolem rozvodu, kdy se jedná především o očernění druhého rodiče před dítětem. Ta může mít buď slovní charakter, anebo může mít podobu konkrétního chování. Patrikův otec se synem na Štědrý den odjel a nechal matku samotnou doma, přičemž pak Patrikovi řekl, že je to jeho vina. Vikiin otec dceru unesl proti její vůli na dovolenou do Turecka, na její pláč po celou cestu nebral ohled. V dětském věku se účastníci a účastnice výzkumu stávali i svědky manipulativního jednání, což rovněž negativně ovlivňovalo také jejich život. Lucčin mladší bratr byl svěřen do střídavé péče, často od otce utíkal s brekem, ale pak se k němu vracel. Lucka to hodnotí jako citové vydírání z otcovy strany.

Manipulativního chování se v jednotlivých situacích dopouští obě strany, přeživší ale situace velmi jasně vyhodnocují tak, že ve vztahu rodičů byla patrná mocenská disproporce ve prospěch jedné strany (nejčastěji otce) a druhá strana (matka) se v určitou chvíli začala vůči tomuto chování vymezovat, případně se mstít v situacích, kdy jí otec dětí či dítěte dlouhodobě neplatil alimenty, což lze vyhodnotit jako ekonomické násilí. Láďa tak např. zažil, že byl matkou dotlačen k podání trestního oznámení na otce právě kvůli neplacení alimentů, otec byl ale v té době podmíněčně odsouzený a trestní oznámení by pro něj tak znamenalo vězení, o čemž ale matka Láďu neinformovala.

Specifickou a častou manipulativní strategií, k níž běžně docházelo v rámci dynamiky probíhajícího násilí, byly naschvály, které mohly mít podobu zdánlivých maličkostí s velkým psychickým dopadem, neboť cílily na manipulující osobě známá zranitelná místa – Patrikova matka tak například jeho otci unesla oblíbenou kočku. Naschvály ale nabývaly závažných podob i z vnější perspektivy, například diktování nevýhodných podmínek při prodeji společného majetku po rozvodu (Viki). Účastnice a účastníci výzkumu toto chování popisují jako čistě účelové, směřující k získání či potvrzení mocenské převahy manipulující osoby – „aby to bylo výhodné hlavně pro něj“.

Dopady psychického násilí na duševní zdraví pak všichni z oslovených doposud vnímají jako velice závažné.

Sexualizované násilí

Jako genderově jednoznačně profilované se ukázalo sexualizované násilí, a to jak v podobě sexuálního obtěžování, tak opakovaného, dlouhodobého zneužívání, tedy znásilnění dítěte. Platí to i u jednoho případu znásilnění, který byl izolovaný. Ve všech těchto případech se toto obzvláště zraňující jednání s celoživotními následky týkalo účastnic výzkumu. Tři respondentky zažily sexuální zneužívání, a to buď jednorázově, nebo opakovaně ze strany pěstouna (Tea) či dědy a otce (Nela a Viki). V rámci rozhovorů byl tento fakt uveden zpravidla ke konci jako zmínka, kterou přeživší nechtěly opomenout, na druhou stranu ji ale nechtěly rozvádět. Na detaily jsme se v tomto kontextu nedoptávaly, pokud samy necítily potřebu podrobnosti sdílet. Ve všech třech případech se nicméně jednalo o chování, které bylo rámováno dalšími sexuálně podbarvenými incidenty. V jednom případě se účastnice pokoušela takové chování zastavit, ale nepodařilo se jí ho prokázat.

Za sexuální obtěžování je třeba označit i situace, které níže líčí Lucka – dobře ukazují jak soustavné narušování a nerespektování hranic včetně představ o tom, co je ve vztahu k druhému člověku, a zejména dítěti možné a přípustné, normální, tak i důsledky tohoto jednání, tedy silné pochyby, zda se jedná o jednání přijatelné, strpitelné, či nikoli. Rozhodující roli zde hrálo tělesné dospívání, v jehož kontextu začala jasněji vyvstávat nepřijatelnost takového jednání.

„Přišla potom až situace naprosto absurdní, kdy jsem po celém dni ve škole, táta večer přišel, my jsme se dívali na televizi, což on nesnášel. Bylo asi devět hodin večer a on mi řekl, že jsem toho dneska udělala málo, že mám jít oškrábat brambory. Řekla jsem, že to nedává smysl, co s tím, že teď oškrábu brambory, s klidem jsem mu vysvětlila, že budou okoralé. At' mi jako klidně dá jinou práci, jestli mu přijde, že jsem toho dělala málo. Ne, musela jsem to jít udělat, u toho na mě křičel, že to dělám pomalu, a udělal to nakonec on. Ted' se tomu směju, protože to byla úplně absurdní situace, a vlastně si sám nabiješ do toho děla. Pak mě seřezal, mně bylo šestnáct, to už bylo takové... I v patnácti mi třeba nařezal na holou. Tehdy jsem myslela, že to je vlastně asi normální, ale jednou jsem se svěřila kamarádce a ta mi řekla, že jí rodiče nikdy neuhodili, a úplně jsem si říkala, že má divné rodiče. Pak jsem začala trochu pochybovat, že to vlastně úplně ok není. U tohohle incidentu byla máma, to byla poslední kapka, pak jsme se stěhovali.“ (Lucka)

Další opakující se zkušeností jsou **komentáře nebo chování se sexuálním podtextem**, a to hlavně v případě dívek ve věku dospívání – tedy mezi dvanácti a patnácti lety. Dívky podtrhují hlavně opakující se vzorec tohoto chování – nejednalo se o jednotlivý exces, ale o způsob komunikace.

„Nejhorší pro mě bylo, když jsem kolem desátého jedenáctého dvanáctého roku viděla, že mi začínají růst prsa a blížím se k holce, tak začaly padat věci, že jsem stejná špindíra jako moje máma.“ (Alice)

Anebo šlo dokonce o způsob chování – Tea zažívala opakovaně, že pěstoun v období jejího dospívání vcházel do koupelny a pohyboval se tam, když byla svlečená ve vaně.

I u tohoto typu násilí se ukazuje nemožnost vyhodnotit správně chování rodičů, pokud neexistuje nějaký jasnější referenční rámec. Lucka si nebyla jistá, jestli je chování jejího otce v pořádku, adekvátní jeho roli, či nikoli. Chování otce daleko překračovalo hranice tabu, a tím jí znemožňovalo získat základní orientaci v situaci, což je třeba interpretovat v kontextu, kde nejsou v rámci vyučování či jiných aktivit dětem a mladistvým všeobecně přístupné informace o domácím násilí. V případech, kdy dochází k nabourávání hranic v rámci sexuálního vývoje, který je mnohdy stále tabuizován, je tím složitější nastavit osobní hranice pro člověka, který jiné zacházení nezná.

Ekonomické násilí

Účastníci a účastnice výzkumu s jedinou výjimkou zažívali ekonomický nedostatek až chudobu v návaznosti na násilí, které se doma odehrávalo. Tři účastnice výzkumu zažily, že se otec ekonomicky nepodílel na společné domácnosti ani v době, kdy s rodinou žil (Nela, Alice, Lara), ve dvou případech otec neplatil výživné, což děti stavělo do ekonomicky znevýhodněné situace (Umpalumpa, Láďa). V jednom případě otec vybral z účtu dítěte 100 000 Kč a nikdy je nevrátil.

„K osmnáctinám mi táta vyluxoval účet. Měl ještě coby správce přístup k mému dětskému kontu a dva měsíce předtím, než jsme ho přepisovaly, z něj vytáhnul 100 000, které tam byly. Takže jsme pak přišly a čuměly jak péra z gauče, protože ty peníze, které tam byly, tam vlastně nebyly...“ (Viki)

Matka dodnes Viki nutí ke kontaktu s otcem, a to i proto, aby jí peníze vrátil nebo jiným způsobem přispíval:

„Mě strašně štvál ten tlak, abych udržovala vztah s tím tátou. Kvůli tomu se s mámou dohadujeme, handrkujeme dodnes. Ta povinnost toho, že s ním prostě musím mluvit. Protože on mi vlastně ještě pořád platí výživné a pro mě ty jeho peníze stále jsou poměrně podstatná část. I když už si vydělávám sama, pořád se to zkrátka hodí, protože studuju, pracuju, ještě studuju výcvik, který také něco stojí, a všechny možné různé věci. Takže pro mě je ta jeho částka ještě pořád podstatná. Nicméně už by to pro mě nebylo tak likvidační.“ (Viki)

Sociální násilí

Většina účastníků a účastnic výzkumu zažila nějakou formu sociální izolace, či alespoň pokusů o ni, a to většinou ze strany jednoho z rodičů. Pokud sociální násilí pojmem široce, je možné za něj označit i tlak na mlčení a nesdílení informací o situaci doma ať už se širším okolím (ve škole, s kamarády a kamarádkami, v sousedství), nebo v rámci širší rodiny.

V případě Ládi matka synovi přímo zakazovala, aby někoho informoval o probíhající násilí, protože by to podle ní jeho situaci ještě zhoršilo, a Láďa tomu dlouho věřil. Rodina utajovala skutečnost, že byl otec ve vězení, protože

řídil bez řidičského oprávnění. Oba rodiče jezdili pracovat do zahraničí, takže Láďa střídavě přespával na několika adresách i u prarodičů, kteří vše kryli i proto, že byl děda u policie.

Ve dvou případech docházelo k téměř úplné sociální izolaci, kdy si v dětství přeživší nemohli vodit domů kamarády, nesměli se s nikým stýkat a zároveň se nesměl s nikým stýkat ani rodič, vůči němuž násilí směřovalo. Sociální násilí kromě dopadů na schopnost vytvářet, budovat a udržovat vztahy s lidmi mimo okruh rodiny pochopitelně přispělo i k tomu, že situaci neřešil nikdo zvenku – do rodiny nebo k jejím potížím bylo obtížné či nemožné se dostat.

„Ale jinak matka ty lidi asi odřízla, že ona si do toho nenechá kecat, když jí řeknou ‚hele, nemáte to doma blbý, nebo tak?‘ Že jako mám vztek na ni, že jí vyčítám, že ona byla taky obět' otce v tom vzteku a že si to nechá líbit jako i pro nás oba. A když vidím, že ona nejradši všechno by zametla, nebo mi furt říká, ať se s tím vyrovnám, prostě tlustou čáru, tak říkám ‚ale já jsem nic jinýho nezažil, já jsem v tom žil do 25 let, než otec umřel.‘“

(Patrik)

Tato citace mimo jiné poukazuje i na nesprávné vyhodnocování chování dětí zasažených domácím násilím ze strany pedagogických pracovníků a pracovníků, jimž chybí v tomto ohledu dostatečné vzdělání (viz níže).

Do určité míry by se za sociální násilí daly označit i neadekvátní a dále poškozující reakce širší rodiny, které pocit izolace dále podpořily:

„Okolní rodina reagovala příšerně. Babička z otcovy strany pomlouvala moji mamku, kde mohla. Maminka moji maminky pomlouvala zase tátu. Nebyl tam nikdo, kdo by to se mnou řešil, řešili to všichni spolu a nikdy se mě nezeptali. Mamky kamarádka místo aby se mě zeptala, tak mi řekla, že toho mámě nakládám moc. Pamatuju si to, bylo mi patnáct a v hlavě jsem si říkala, kdo myslí na mě, proč se nikdo nezajímá o to, jak se cítím já.“ (Alice)

Vztahy s rodiči

Výše popsané násilné situace a násilný kontext dětství a dospívání měly a mají dopady na vztahy nejen s širším okolím, ale i se samotnými rodiči a jejich partnery či partnerkami. Tyto potíže ve všech případech přetrvávají do dospělosti. Účastníci a účastnice výzkumu je popisují jako jakýsi deficit vztahu, o který se permanentně snaží, nebo naopak bojují o to, aby se o něj snažit přestaly, což je ale ve vztahu k rodiči velmi obtížné. Do komplikací ve vztazích často vstupují i noví partneři otce nebo matky, ať už jsou, či nejsou sami násilní.

„Brácha s tím dodnes není pořádně srovnaný... Já... si myslím, že on čeká na to uznání od táty. Což nikdy nepřijde. Můj táta je takový, že brácha se mu třeba pochlubil, že si našetřili peníze a koupili si karavan. Nebo že si koupili vozík na svoje podnikání. Moc se mu chtěl pochlubit, tak mu poslal fotky. A můj otec mu to v absolutně největší závisti totálně zhanil a byl na něj za to hnusný. Fakt mu to prostě záviděl.“ (Viki)

Citát ukazuje na nedospělost otce a de facto neschopnost minimálně v tomto případě jako otec fungovat a vystupovat. Čtyři z oslovených přímo vnesli téma transgeneračního přenosu násilí v rodině. Všimli si, že se situace jejich rodičů v dlouhodobé rodinné historii opakuje, protože i jejich rodiče byli dětmi, které zažívaly násilí svých rodičů. Všimají si také toho, že se jejich násilní rodiče chovají násilně i ve svých dalších vztazích, které navázali po rozvodu či rozchodu.

„Tak zaprvé tam u něj byl násilnický otec, takže ten táta odešel z domova někdy ve svých patnácti letech, ten tam nechal tu maminku, kterou taky ten otec bil, a potom vlastně měl takovou... já bych řekla, že měl psychický problém z původního rodinného prostředí, kdy ulpíval na nějakých svých představách o tom, jak má rodina fungovat, a měl to nastavené klasicky stereotypně, že žena má být u plotny a starat se, a vlastně v jeho současném životě to tak mají ty role, ale jako pro tu mámu to tak nebylo v tu dobu.“ (Lara)

Pro transgenerační přenos, respektive jeho zastavení může sehrát významnou roli odchod či rozvod s násilně se chovajícím partnerem či partnerkou. Zatímco účastníci a účastnice výzkumu v některých případech popsali gradaci násilí v době rozchodu (viz výše), v případě samotných vztahů s rodiči po rozvodu či rozchodu se alespoň ve zkoumaných případech neukázal rozchod jako bod zlomu, ale spíše jako moment, který na vztazích nic zásadního nezměnil a nezměnil ani způsob chování rodičů. Rozvod násilí a množství násilných situací ve většině případů v dlouhodobější perspektivě zmírnil, ale často zcela neodstranil.

Skutečnost, že většina přeživších z našeho výzkumu zůstala s oběma rodiči v kontaktu až do své dospělosti, znamenala spíše prodloužení těžkostí než redefinici či ozdravení vztahů. Vzhledem k tomu, že každá ze situací má jiný kontext i charakter, rozhodly jsme se v tomto bodě nechat zaznít vzpomínky přeživších tak, jak je v rámci výzkumu sdělili, a to proto, že velmi dobře vystihují celý širší kontext jejich situace, která také vedla k následným dlouhodobým problémům a následkům.

Tabulka 3: Styky s rodiči

<p>Nucený styk s druhým rodičem: „Musela jsem, i když jsem nechtěla“</p>	<p>„A byli jsme i rádi, že nás táta moc nekontaktoval. Jediné, jak se mnou byl trochu v kontaktu, protože jsem nějak nedokázala říct ne: občas si mě bral na ty víkendy. I když jsem vlastně nechtěla, ale nějak jsem nebyla schopná se za to postavit. Jak jsem byla nejmladší, nebyla jsem v tom názoru moc průbojná.“</p> <p>Umpalumpa</p>
<p>Negativní ekonomické dopady rozchodu rodičů vyvážené zmírněním násilí: „Chudoba, ale svoboda“</p>	<p>„Odstěhovaly jsme se od Tondy (nový partner – poznámka výzkumnice), prodal se byt v Bratislavě, žily jsme z těch peněz a po roce a půl se k nám nastěhoval Tonda zpátky. Na ten rok a půl s mámou vzpomínáme hezky, protože jsme žily jen my dvě a ségra. Měly jsme teda hrozně málo peněz, chodily jsme s kalkulačkou po potravinách, ale bylo to hezké i přesto.“</p> <p>Nela</p>
<p>Nemonitorovaný problematický styk s násilným rodičem</p>	<p>„Když jsme s mamkou odešly, tak to začalo být ještě horší, protože všichni špatnou energii, kterou mířil proti ní, začal mířit proti mně, když jsem tam přespávala. Měla jsem kousek od toho bytu školu. Byla to doba, kdy se mi objevily panické ataky. Byla jsem úzkostná od mala, ale tady už to bylo opravdu panické ataky, kdy přišla i šikana ve škole.“</p> <p>Alice</p>
<p>Dítě jako příjemce nevyžádaných a věku neadekvátních informací</p>	<p>„No takže a zajímavý ještě ten vývoj celého toho mého chápání tý situace je hrozně zajímavý v tom, že já jsem hodně dlouho se nechávala tou mamkou ovlivňovat, že ten táta je vlastně ten člověk, kterej byl nevěrný, tu rodinu rozbil, nechápal manželský povinnosti. Pak mi dokonce i četla i různé rozvodové papíry a takový věci a vyprávěla mi o tom dění toho rozvodu.“</p> <p>Lara</p>
<p>Rodič jako cizí člověk navzdory kontaktu</p>	<p>„A i když jsem každých čtrnáct dní jezdila k otci, nebyl to únik. Můj otec se ke mně vždy projevoval chladně, celé mé dětství si mě nevšímal, vždy mě nechal pobíhat kolem, zatímco se bavil s kamarády. Nikdy se mě nezeptal, jak se cítím nebo jak mi je, nikdy se neptal, jaké to je u mámy. Byl to pro mě cizí člověk, ke kterému jsem občas jezdila.“</p> <p>Dita</p>

Zkušenosti dětí s institucemi

Z hlediska systému pomoci osobám se zkušeností s domácím násilím existují v Česku tři základní instituce, které tvoří pilíře pomoci obětem domácího násilí (Prokúpková, n.d.). Jsou to Policie České republiky (PČR), celorepubliková síť intervenčních center a v případech, kdy jsou násilí přítomny děti, i orgány sociálně-právní ochrany dítěte (OSPOD).

Co se účastníků a účastnic výzkumu týče, nikdo z nich neměl zkušenost s intervenčním centrem, zkušenosti s PČR a OSPOD byly zmiňovány, většinou ale neměly tyto kontakty žádné důsledky ve smyslu zmírnění násilí nebo vyřešení situace.

A kromě těchto základních pilířů pomoci zmiňovali účastníci a účastnice výzkumu také pedagogy/pedagožky, lékaře/lékařky a psychology/psycholožky, zvláštní kategorií jsou pak zkušenosti s psychiatrickou péčí. Na jednotlivé typy zkušeností se nyní zaměříme podrobněji.

Zkušenosti s PČR

Přímou zkušenost s kontaktem s PČR má pět – tedy polovina – účastníků a účastnic výzkumu. Nejčastěji volala PČR matka nebo pěstounka, ve třech případech se pak jednalo o opakovanou situaci – násilí se opakovalo, matka nebo pěstounka zavolaly policii kvůli násilnému chování partnera a policie přijela. V jednom případě byl otec opakovaně vykázan, přesto to řešení situace nikam neposunulo. Následně do rodiny přišla zaměstnankyně OSPOD, partner se vrátil zpět a násilí pokračovalo.

„Jo. Myslím, že pětkrát desetkrát (volala matka policii, poznámka výzkumnice). Brzy pochopila, že policie jí nepomůže, vždycky si to jen zapsali a odjeli. I tady v Čechách si to zapsali, vykážali ho nevím, na jak dlouho, asi na dva týdny nebo co, pak nás kontaktovala sociálka, ale policie s tím nic neudělá. Jen zastavili tu situaci, když byla nejhorší, ale k ničemu dalšímu to nevede.“ (Nela)

V tomto případě byla policie volána opakovaně, ale jednou dokonce přivolaná hlídka odvezla matku, která volala, protože otec to tzv. „dokázal zahrát“ (Nela).

Vzhledem k tomu, že účastníci a účastnice výzkumu referují o dlouhotrvajících situacích, vyskytne se i v případě volání PČR občas událost, která z ostatních „vybočuje“. V případě Umpalumpy to byl moment, kdy byla PČR volána po vážném úrazu matky, který způsobil otec – v důsledku útoku měla zranění, které si vyžádalo 36 stehů na hlavě, ani to ale zastavení násilí nepomohlo:

„Často u nás byli policisté. Sousedé je volali. Máma skončila několikrát v nemocnici. Jednou i s vážným úrazem, kdy měla rozseklou hlavu, a nikdy se to jako nějak... – Jednou u nás vlastně byla sociální pracovnice. Bylo to v rámci toho rozvodu, ale jen za tím účelem, jestli můžeme zůstat u mámy...“ (Umpalumpa)

V případě této rodiny byla PČR volána opakovaně, a to i kvůli agresivitě bratra, ale ani tam fakt, že přijela policie, nic nevyřešil. Zdá se, že ve všech těchto případech nebylo člověka, který by situaci dokázal dovést k řešení, tedy

zastavení násilí. Matka trestní oznámení nepodala, děti to udělat nemohly (v doporučeních také některé z nich navrhuje, aby to udělat mohly) a nikdo jiný dlouhodobě v situaci nebyl zaangażován.

V případě Dity měla na řešení její situace vliv škola, naopak žádné ze tří klíčových institucí se zasáhnout nepodařilo. Dita byla po opakovaných útocích odvezena do Klokánku poté, co si její situace všimla učitelka na střední škole, zareagovala, zavolala OSPOD a ten zajistil další řešení. Přestože Dita byla skutečně do Klokánku odvezena, nepodařilo se jí násilí prokázat a PČR pro nedostatek důkazů případ uzavřela. Dita se pak musela nastěhovat k manipulativnímu otci, který se na ní dlouhodobě dopouštěl psychického násilí.

Láďa pak zažil ještě jiný typ situace – v jeho případě byl děda (otec jeho násilného otce) zaměstnancem PČR, což znamenalo, že bylo těžší PČR kontaktovat. Děda se pak snažil vyvíjet tlak na otce, aby hádky a násilí mezi ním a matkou skončily.

Následně pak sám vstupoval do vztahů, snažil se starat o Láďu, avšak z dlouhodobé perspektivy jeho intervence ničemu nepomohla, celou situaci to naopak zakonzervovalo a zabránilo skutečnému zastavení násilí.

Kromě jednoho případu si z těch, kdo měli s PČR přímou zkušenost, na ni nikdo nestěžuje, spíše převažují pocity zbytečnosti, kdy kontakt s policií situaci nijak neovlivnil. Jen v jednom případě bylo zmíněno přímo chování policistek, jehož reflexe dobře ilustruje, o jak křehké a citlivé situace se z perspektivy dětí jedná, což ostatně ukazují i výzkumy (Richardson-Foster et al., 2012):

„Taky když jsem byla na stěžejním výsledku – se mnou v místnosti seděly myslím tři nebo čtyři policistky a za takovým zrcadlovým sklem další dva lidé. A když jsem mluvila o tom, co se děje doma, dvě policistky na sebe pořád koukaly s dost otráveným pohledem. Možná to tak nemyslely, ale vím, že mi to v té chvíli dost ublížilo a já ztratila víru to dál nějak řešit.“ (Dita)

Zkušenosti s OSPOD

Přímou zkušenost s OSPOD mělo šest účastníků a účastnic výzkumu. Tyto zkušenosti se výrazně liší – na jedné straně se vyskytl Ditin případ popsaný výše, kdy OSPOD zareagoval a vezl dítě ve výsledku do Klokánku, na druhé straně v případě Umpalumpy OSPOD přišel po vykazání do domu, kde bylo i dítě, se kterým ale sociální pracovnice vůbec nechtěla mluvit. Ostatní případy se pohybují mezi těmito dvěma póly a ukazují na nekonzistentní fungování této instituce.

Do situace přivolání OSPOD jsou do určité míry zaangażovány i matky nebo jiní rodinní příslušníci a je zřetelné, že i jejich reakce ovlivňují volbu následného postupu. I zde totiž vidíme různé reakce – od neochoty spolupracovat po ochotu, která ale nevedla k akci – buďto na straně dítěte, nebo pracovnice OSPOD. Kontakt dětí s OSPOD bychom tedy mohly nazvat jako jakési „míjení se“, které ale zároveň naznačuje určitý potenciál do budoucna.

Vzhledem k tomu, že se jedná o klíčové představitele institucí, podíváme se na jednotlivé situace podrobněji.

Tabulka 4: Zkušenost s orgány sociálně-právní ochrany dětí

<p>OSPOD zareagoval na podnět učitelky a převezl dítě do Klokánku.</p>	<p>„Situace se začala řešit ve chvíli, kdy jsem se psychicky zhroutila ve škole před učitelkou. Ta učitelka byla moc fajn. Vzala si mě bokem a mluvila se mnou. Domluvily jsme se, že to nahlásí na OSPOD. Sociální pracovnice za mnou po pár dnech došly do školy, mluvily jsme o tom, pak odešly. O dva týdny později se situace doma lehce vyhrotila a já byla připravená odejít znovu. Druhý den ve škole, kde už jsem měla batoh plný věcí, za mnou přišla opět ta hodná učitelka a snažila se ze mě dostat, jestli se něco neděje. Řekla jsem jí o tom, načež sama zavolala na OSPOD a ptala se, co má jako učitelka dělat. Pak už jenom vím, že pro mě došly sociální pracovnice, vzaly mě na OSPOD a řekly, že když budu souhlasit, můžou mě předat do Klokánku v Brně. Souhlasila jsem.“</p> <p>Dita</p>
<p>Pracovnice OSPOD kontakt nabídla, ale dítě ho nebylo schopné využít.</p>	<p>„Přišla nás zkontrolovat paní, já jsem jí řekla, že mám problém s Tondou. Řekla mi, že jí můžu kdykoliv zavolat nebo napsat, ale nikdy jsem to neudělala. Pomoc mi byla nabídnutá, ale nevyužila jsem to.</p> <p>Výzkumnice: Můžete se zpětně vrátit k tomu, že jste to nevyužila?</p> <p>Člověk na to zapomene, nebo to není tak hrozné, jak to bylo předtím. Taky bych možná měla strach to použít.“</p> <p>Nela</p>
<p>Pracovnice OSPOD informace o násilí podle dětí má, ale nekoná.</p>	<p>„Když jsou děti v pěstounské péči, tak na ně učitelé jednou za rok píšou nějaké recenze nebo co. Učitelka kontaktovala OSPOD s tím, že se jí nepozdává... měla jsem problém se sebepoškozováním, tak se jí to nezdálo. To tam začal chodit OSPOD, taková postarší paní, mluvila jsem s ní celkem otevřeně. Její rady byly, ať doma víc uklízím a trávím víc času doma.“</p> <p>Tea</p>
<p>Žádný kontakt s dítětem, který by umožnil sdělení ohledně násilí.</p>	<p>„To tam jednou byla sociální pracovnice. Pamatuji si, že asi pět minut. Podívala se, že máme normální byt, máma má stabilní příjem, je vysokoškolsky vzdělaná. Takže si to tam odfajfkovala. Se mnou vlastně nemluvila. Jenom si pamatuji, že jsem byla u mámy a že se mě snad ptala, jestli mám nějaké kroužky.“</p> <p>Umpalumpa</p>
<p>Vykázání, OSPOD volal i dítěti, ale matka nechtěla spolupracovat a nikdo domů nedorazil a dítě nekontaktoval.</p>	<p>„Máma ale jednu dobu přemýšlela, že půjdeme do azylového domu, ale to se srovnalo. Tři čtyři roky dozadu se strašně pohádali a to vím, že ho podruhé nebo potřetí vykážali, to nám volala sociálka, i mně volala sociálka. Máma říkala, ať to neřeším, že na žádný výslech ani vysvětlení nepůjdeme. Nikdo za námi nepřišel, máma řekla, že to budeme ignorovat.“</p> <p>Nela</p>

Na Nelině případu vidíme, že kvůli řadu let přetrvávající situaci může být kontakt s OSPOD opakovaný, pravděpodobně pokaždé s jinou zaměstnankyní, ale stále bez výsledku.

Zkušenosti se soudy

Zatímco PČR a OSPOD účastníci a účastnice výzkumu zmiňují a mají s nimi přímé zkušenosti, soud osobně nezažil nikdo, až na jednu výjimku, kdy se jednalo o svěření dětí do péče a u Luciina mladšího bratra došlo ke svěření do střídavé péče (Lucii bylo tehdy více než patnáct let a zažívala otevřeně násilí ze strany otce, takže uvedla, že chce být s matkou). O situaci mladšího bratra se vyjadřuje následovně:

„Myslím, že se to řešilo jako klasický rozvod a my jsme nikdy nehlásili, že tam je psychické nebo fyzické napadání. Nikdy jsme to nehlásili, tak tam nebyl důvod, pokud se to dítě nějakým způsobem rozhodlo. Určitě jsme nic takového neřešili, bála jsem se něco takového říkat. Byl to taky případ, kdy se nás snažili chránit, abychom se vyhnuli takovým procesům u soudu, že to vlastně bylo pro naše dobro. Myslím, že proces samotného rozvodu až na rozdělování majetku atd. proběhl hrozně rychle, což bylo pro bráchu nevýhodné, protože se musel rychle rozhodnout. Žádný psycholog s ním nemluvil, aby do toho víc viděli. Nikdo se ho neptal. Mně se taky nikdo neptal, ale já vím, co bych řekla, pro mě to bylo jasné. Pro bráchu to bylo ale hodně obtížné. Myslím, že kdyby tam byla dlouhodobější psychologická péče... ale problém je, že psychologická péče pro děti v ČR je úplně příšerná, nebo alespoň za mojí doby. Najít dětského psychologa bylo strašně těžké a nemám pocit, že by mi to nějak pomáhalo. Nikdo nevěděl, jak s bráchou mluvit, a on z toho byl hodně vyčleněný. Máma se mnou věděla, jak mluvit, protože znala moje psychické problémy. Byla jsem otevřená, řekla jsem, když mě něco naštválo, a hodně jsem se jí svěřovala, ale brácha ne. Máma předpokládala, že se bude chovat stejně jako já, ale on to nedělal. Máma předpokládala, co si myslí, že bude jako já, ale jsme úplně jiní lidi. Máma ho chtěla do plné péče, ale když brácha řekl, že musí být ve střídavé, tak mu v tom nechtěla bránit, ani za to nebojovala.“ (Lucka)

Ostatní účastníci a účastnice výzkumu o soudu referují jako o jakémsi kontextu, který nic zásadního nevyřešil ani jejich situaci nepomohl. Do rozhodování o své budoucnosti coby děti zahrnutí nebyli a o průběhu soudního jednání často ani nebyli informováni. Tento fakt spíše konstatují – kdyby se výzkumnice na soudy neptaly explicitně, účastníci a účastnice výzkumu by je pravděpodobně ani nezmiňovali, což je logické vzhledem k tomu, že všechny uvedené případy byly vnímány jako běžné, a tedy očekávaně neproblematické rozvody.

Zkušenosti se školou jako s možnou intervenující institucí

Kromě tzv. pilířů pomoci zmiňovali účastníci a účastnice výzkumu i některé další instituce, které byly do nějaké míry se situací obeznámeny, případně ji zaznamenaly. Ve třech případech se jednalo o vyučující – o případu, kdy učitelka proaktivně zareagovala a volala OSPOD, jsme už referovaly, v dalších dvou případech se jednalo o situaci, kdy si učitelka všimla, že možná není vše v pořádku, zeptala se, ale např. Umpalumpa vzpomíná, jak vše popřela a učitelka se dále nedoptávala.

Vzhledem k tomu, že řada účastnic a účastníků zažívala snahy o alespoň částečnou sociální izolaci a utajování násilí v rodině, je v kombinaci s nedostatečnou či absentující přípravou v této otázce na pedagogických fakultách do určité míry pochopitelné, že k záchytu případů spíše nedošlo. Nestalo se tak ani ve třech případech, kdy účastníci a účastnice referují o tom, že byli šikanováni, a že si tedy vyučující mohli všimnout nebo se doptat, protože z jejich perspektivy coby dětí existovala nějaká stopa, že všechno v jejich životech není v pořádku. Ale vyučující se dále nedoptávali. Patrik takové jednání vysvětluje i neochotou rodičů sdělovat jakékoli podrobnosti nebo se vyučujícím svěřovat a dítě to bez opakovaného vyzvání a vybudované důvěry neučinilo.

Z nevšímavosti vyučující implicitně viní i Lara – když byla u výchovné poradkyně kvůli výběru školy, nikdo se jí na situaci doma nezeptal, a to přesto, že se stěhovala dvanáctkrát – a opět tedy z její perspektivy zanechávala situace stopu ve vnějším světě. Zároveň v jejím případě ale došlo k určitému posunu po kontaktu s vyučující, nicméně zcela mimo rámec školy:

„... vlastně si myslím, že jsem na to byla hodně sama a že jsem se pak třeba svěřila třeba Markétě, hned tam zase vznikl vztah s mámou, nebo nějakým kamarádkám, ale ty na to neměly vůbec kapacitu, byly to stejně starý holky. Takže vlastně myslím, že první nějaké skutečné pomoci, že bych to začala rozklíčkovávat a něco si tam zahojila, se mi dostalo až když bylo po všem. Takže se vlastně stalo, že jsem odešla z toho, když tenkrát jsem nechtěla stěhovat tu lednici, to jsem šla ke kamarádce, k té paní učitelce, a tam potom jsem se nějak dostala do nějaké psychologické ordinace.“ (Lara)

Přeživší napříč vzorkem mají pocit, že kdyby se vyučující snažili, mohli něco vyzorovat nebo na základě informací, které od dětí měli, mohli do situace dokonce i nějak vstoupit a zasáhnout. Ale nikdy – až na jednu výjimku – to neudělali.

„Na základní škole si žádný z učitelů neuvědomil, že by mohlo být něco špatně. Nikdo si mě nevšímal. Dítě, které usíná v hodinách, odmítá se převlékat na tělocvik, dostává špatné známky, nenosí svačiny, sebepoškozuje se a je emočně dost nestabilní, není úplně v pořádku. A takových signálů bylo mnohem víc, ale nikdy za mnou žádný z učitelů nepřišel a neptal se, zda se mi něco neděje. Ani na základce, ani na střední.“ (Dita)

Podobně líčí své zkušenosti se školou i Patrik: *„Učitelé si všímali spíš toho, že jsem měl tresty nebo že jsem byl sprostej nebo jsem se choval z tý divočiny doma nepřístojně.“*

Zkušenost se zdravotnictvím

Jeden účastník a jedna účastnice výzkumu měli přímou zkušenost s lékaři, v dalším případě pak měli zkušenost rodiče, kteří řešili dopady násilných situací, což ale k podání trestního oznámení nebo jinému zamezení násilí nevedlo (viz výše). Zastavme se tedy u přímých zkušeností dětí.

Pro Patrika byl lékař prvním člověkem, který zaznamenal, že by mohlo k něčemu doma docházet, a aktivně se Patrika na jeho situaci zeptal. Bylo to poprvé po mnoha letech probíhajícího psychického i fyzického domácího násilí, a přestože tento dotaz nevedl ke konkrétnímu řešení, znamenal pro Patrika výrazný podpůrný moment. Patrik je jedním z účastníků výzkumu, který zažíval dlouhodobé psychické a fyzické násilí, rodiče ale formálně rozvedeni nebyli – žádost o rozvod otec stáhnul – a Patrik tedy nebyl v přímém kontaktu s téměř žádnou institucí až do své dospělosti. Ve škole byl šikanován, ale nikdo v této souvislosti neprováděl žádné šetření či alespoň neformální zjišťování domácí situace. V osmnácti letech prodělal zánět žaludku a právě to pro něj byl jeden z důležitých momentů, kdy se ho někdo poprvé zeptal:

„Pak byl záchvěv, že z toho stresu doma jsem měl v osmnácti na střední zánět žaludku, skoro vředy. A to jsem byl ještě úplně mimo, že vlastně ten doktor byl první ten, co se ptal ,a máte to doma v pořádku? Nejsou žádné stresy doma?‘ A já v té době ,ne, všechno je v pohodě.‘

Úplně takhle jsem říkal, jakože to není možný, že by to bylo z domova, že jsem říkal, že všechno je v pohodě. A ten doktor, jako fakt můžu říct doktor gastroenterolog, tak ten to právě nakous, že v osmnácti už mít skoro vřed. Tak se ptal, jestli je doma všechno v pohodě. Jestli žádný stresy. Takže vlastně v podstatě první, možná něco, nevím, jestli vlastně, to se můžu pak zeptat, nebo že bych něco... Ale první byl ten doktor. Ten se ptal, jestli nejsou stresy a tak s tím zánětem žaludku stresem, jestli je všechno v pohodě.“ (Patrik)

Naopak negativní zkušenost s reakcí lékaře má Tea, která má s institucemi díky faktu, že byla v pěstounské péči, relativně bohaté zkušenosti, což ale řešení její situace ve výsledku nepomohlo. V jejím případě iniciovala vyšetření u lékaře školní psychologka prostřednictvím OSPOD. Tea udávala podezření na zneužívání ze strany pěstouna (podle ní se dopouštěl osahávání), u lékaře absolvovala nešetrné vyšetření s výsledkem, že problém v podobě sexuálního harašení je na její straně.

„Pak se to řešilo v nemocnici, bylo mi tak jedenáct nebo dvanáct, byla to nějaká prohlídka u starého dědka, který byl hrozně necitlivý. Podávali si tam spolu ruce, pamatuju si, že tam Jirka říkal, že prostě jsem jí sahal na prsa, tak co. S tím doktorem si notovali a ve zprávě bylo, že šlo o sexuální harašení ze strany nezletilé, tím se to uzavřelo.“ (Tea)

Vzhledem k popsaným psychickým dopadům zakoušeného domácího násilí není překvapivé, že řada účastnic a účastníků výzkumu má zkušenost s psychiatrickou péčí. Tři přeživší se v souvislosti se zakoušeným násilím pokusili o sebevraždu a další mají dodnes psychické potíže. Tyto potíže jsou natolik závažné, že pět z deseti osob z našeho výzkumného vzorku má zkušenost s pobytem v psychiatrické léčebně.

Všichni z těch, kdo mají zážitek z dětské psychiatrie, o něm referují jako o zkušenosti, která jejich situaci spíše zhoršila, a to zejména proto, že se ocitli v dalším represivním prostředí, kde se podstata problémů neřešila. Jednotlivé zkušenosti se pochopitelně mírně liší i proto, že každé dítě bylo hospitalizováno jinde. Pro zdůraznění závažnosti všech výpovědí je přehledně představujeme v Tabulce 5.

Tabulka 5: Zkušenosti s pobytem na oddělení dětské psychiatrie (výpovědi jsou řazeny podle délky hospitalizace)

<p>Pokus o sebevraždu, hospitalizace celkově 1 rok</p>	<p>„Já jsem byla i hospitalizovaná rok v Motole na dětské psychiatrii. Jednou to tam říkal, že mě zmlátí, no tak že do mě kopl, nebo že mi leze do vany. Říkal to a nikdo s tím nikdy nic neudělal. Bylo to tak, že já se mám změnit, protože moje chování není v pořádku. Ani v tom Motole vlastně se to neřešilo. Ošetřující lékař mi říkal, ať vynáším odpadky a tak, říkal, že to jsou výchovné problémy. On se totiž dokázal tvářit strašně sympaticky.“</p> <p>Tea</p>
<p>Pokus o sebevraždu, hospitalizace 3 měsíce</p>	<p>„Dostala jsem se i do dětské psychiatrické léčebny, to bylo nejhorší místo v životě, peklo. S dětmi se tam absolutně nikdo nebavil, za celou dobu jsem s psychologem mluvila jednou, a to jsem si to musela extra vyžádat. Byla jsem tam tři měsíce, pak jsem odešla daleko víc rozbitá, než když jsem tam šla. Chování sester bylo strašné, bylo to jak pasťák, že tam jsme za trest, že jsme provedli něco strašného a teď jsme potrestaní. Byly výjimky ty, které na nás byly hodné.</p> <p><u>Výzkumnice:</u> Tam o tom násilí taky věděli? Nebo taky... Učitelka nevěděla, psycholog věděl, ale nekonal...</p> <p>Tam se to neřešilo, nikdo se na to neptal.</p> <p><u>Výzkumnice:</u> Nebyl prostě způsob, jak to sdělit?</p> <p>Tak. Tam se řešil důsledek, co jsem já potom dělala, ale ne jak se k tomu došlo, to nikoho nezajímalo. Šla jsem se tam zaléčit, abych odtamtud vypadla. Nacpali mě prášky a tím to haslo. Chodila jsem tam první měsíc, dali mi hrozné množství prášků, nevím vůbec, co to bylo. Chodila jsem jak chodící mrtvola, nevěděla jsem o světě. Nikdo se mě neptal, nikdo to neřešil. Hlavně ať nemám myšlenky na sebevraždu, a jakmile se tohohle zbavím, tak odejdu.“</p> <p>Lucka</p>
<p>Pokus o sebevraždu, délka hospitalizace neuvedena</p>	<p>„Když jsem kolem šestnácti let skončila na psychiatrii po pokusu o sebevraždu, říkala jsem psychologce, co se tam dělo. Odpověděla mi, že máma mě má moc ráda, protože za mnou chodí na návštěvy, a neměla bych o ní říkat takové věci. A když mě převezli do jiné nemocnice, doktorka, které jsem tohle řekla, se na mě ani nepodívala, a dál jsem to už vzdala.“</p> <p>Dita</p>

Ze způsobu referování účastnic a účastníků výzkumu vyvstává nesrozumitelnost samotného prostředí, v uvedených případech úzce spojená s nedostatečnou komunikací ze strany daného zařízení. Tato nesrozumitelnost se zdá být umocněna rozparem mezi příčinami problémů, které přeživší dovedly až k sebevražedným pokusům, a reakcí ze strany instituce, která měla jejich problémy řešit. Situaci dokreslující tento pocit nesrozumitelnosti přinesla v rámci výzkumu Lucka, kterou z léčebny dokonce vyhodili:

„Ano, byla jsem vyhozená. Bylo to spojené holčičí a klučičí oddělení dohromady – jedna chodba kluci, druhá chodba holky. Byla jsem úplně odříznutá od světa. Měli jsme nárok asi na pětiminutový rozhovor s rodičem nebo s někým, kdo zavolá. Sami jsme nikomu volat nemohli, všechny zařízení jsme měli zabavené. Když někdo zavolal nám na pevnou linku do sesterny, tak se třikrát zavolalo naše jméno, a když nikdo nepřišel, tak se řeklo na shledanou. Bylo to spojené, že dvě hodiny byly vyhrazené pro všechny děti, kdy by mohly být ty telefonáty, a zrovna v tu dobu bylo i sprchování. Já jsem se zrovna chystala do sprchy a měla jsem na

sobě normální punčocháče barevné a tričko. Zavolali moje jméno, tak jsem vyběhla, potřebovala jsem mluvit s někým normálním, a za to mě vyhodili, že jsem nebyla řádně oblečená.“ (Lucka)

Lucka byla v dospělosti hospitalizovaná i na oddělení pro dospělé a může tak popsat velký rozdíl mezi oběma prostředími:

„Já jsem potom byla na dospělém, kde jsem zjistila, jak to má fungovat a jak to má být správně. Bylo to úžasné místo, ale to dětské bylo hrozné. Děti tam měly záchvaty vzteku a tak. Když nějaké dítě dostalo záchvat, přišli dva chlapi v pláštích, dali mu injekci, že bylo vláčné, nemohlo ani chodit. Pak ho dali na izolaci, vypolstrovanou malou místnost, na zemi byla matrace a třikrát týdně mu dávali jídlo a vynášeli mu kýbl, který měl u té matrace. Takhle tam bylo to dítě třeba dva dny zavřené. Byla tam kamera, ta byla v sesterně. Chodili jsme si tam pro léky a vidíme, jak to dítě prosí, že už bude hodné, ať ho pustí. Nikdo to vůbec neřešil, nechali ho tam.“ (Lucka)

Kvalitativní analýza rámců, konkrétních přístupů a praktik dětské psychiatrie ve vztahu k domácímu násilí, a to zejména v rámci pobytových zařízení, je nad rámec předkládaného výzkumu. Sebrané výpovědi jsou nicméně velice závažné. Lidé, kteří se jako děti v důsledku domácího násilí pokusili o sebevraždu, v rámci pobytů v psychiatrických zařízeních zažili podmínky, které násilné zacházení z domova mohou přinejmenším evokovat. V horším případě se nad to ještě setkali s legitimizací násilného chování ze strany zákonných zástupců. Zároveň ve všech třech případech nebyl ani po pokusu o sebevraždu v rámci následné hospitalizace prostor o násilí mluvit – nebyly pro to vytvořeny podmínky a děti se tak vrátily zpět do násilné rodiny.

Kromě zkušeností s lékařstvím zaměřeným na řešení fyzických dopadů násilí a s psychiatrií se většina účastníků a účastnic výzkumu setkala i s psychologickou péčí. Tyto zkušenosti jsou dlouhodobé: sedm z deseti přeživších v našem výzkumu bylo v kontaktu s dětskou psychologií. To naznačuje, že právě tato specializace měla v příbězích účastnic a účastníků výzkumu největší potenciál zasáhnout, neboť na rozdíl od školy, kterou prošli všichni přeživší, v rámci psychologického sezení dochází k zaměření na jednotlivce. Zároveň tento kontakt ani v jednom případě k zastavení násilí nevedl, a to přesto, že psychologové či psychologky byli o násilí přímo informováni nebo mohli vidět stopy po násilí na dětech (modřiny apod.).

Zároveň téměř všichni přeživší psychologickou pomoc vyhledali nebo aktuálně hledají v dospělosti, neboť psychické dopady zažívaného násilí jsou dlouhodobé a nekončí odchodem z násilného prostředí. Tuto péči si pak hradí sami. V jednom případě musela účastnice výzkumu z finančních důvodů dokonce ukončit návštěvy terapeutky, která byla specializovaná na otázku traumatu, a nyní dochází k někomu, kdo tento typ specializace nemá, ale jeho služby hradí nemocenské pojištění, lepší službu si však dovolit nemůže.

I v rámci kontaktu s psychologem či psychologkou v dětství najdeme příklady, které měly pozitivní přínos, ale i ty, které naopak situaci zhoršily.

„My jsme ještě chodili k psychologce. Tam to bylo takové, že ona se jim to v rámci mého dobra snažila vysvětlit. Máma to byla schopná pobrat, táta absolutně ani ťuk. Takže co se tohoto týče, tohle ošetření bylo fajn. Měla jsem vlastně alespoň nějakého prostředníka. Protože psycholog pořád je trochu autorita. I když táta to strašně dehonestuje. Že to jsou prostě lidé, kteří si vydělávají povídáním. Ale tohle fungovalo...“ (Viki)

Viki popisuje svou zkušenost s nápomocnou psycholožkou, která se snažila intervenovat na úrovni celé rodiny jako prostřednice nefunkční komunikace. To sice samotnou násilnou situaci nevyřešilo, ale její angažmá situaci zmírňovalo a vytvářelo alespoň jakousi oporu. Viki v nastalé situaci nebyla zcela sama.

Umpalumpa naopak kontakt s psycholožkou popisuje jako přitěžující – v době, kdy spala s nožem pod polštářem kvůli obavám ze staršího násilného bratra, jí psycholožka doporučovala předepsání anxiolytik:

„Máma chodila na terapie... Ta doktorka mi tam chtěla předepsat léky na úzkosti a já jsem jí řekla, že nepotřebuju léky, že se potřebuju cítit doma bezpečně. To bylo zrovna v období, kdy máma změnila práci a začala hodně jezdit na služební cesty, takže jsem s tím bráchou zůstávala sama v bytě. Nebyla jsem ještě ve věku, kdy bych přespávala někde u kamarádů atp. Tehdy se mi zhoršil ten strach být doma s ním. A ona mi chtěla předepsat léky na úzkosti! Pamatuju si, že jsem na ni fakt ječela, že nepotřebuju prášky na úzkosti, ale abych se doma cítila bezpečně. Ovšem pak se zase nic nestalo. Zpětně si myslím, že to bylo opravdu velké pochybení té psycholožky.“ (Umpalumpa)

Byť se vzhledem k nabídce předepsat léky na úzkost jednalo nejspíše o ambulantní psychiatricku, ani zde nedošlo k podchycení a řešení dlouhodobého násilí v rodině. Je sice možné interpretovat nabídku jako snahu řešit následky prožívaného násilí, nicméně vzhledem k explicitně sdělené informaci o konkrétní situaci se jedná o řešení, které je těžké nevnímat jako absurdní.

Nela a Lucka mají zkušenost s tím, že o násilí s psychology tehdy mluvily, ale ti následně nic neudělali. I tento fakt zůstává v podobě jakési nesrozumitelnosti situace:

„Přijde mi zajímavé, že věděli (psychologové – poznámka výzkumnice), jaká je situace, ale při té terapii, kterou mám teď, mi přijde zvláštní, že jsme řešili dětství do takových dvanácti let a období rozvodu se neřešilo. Možná jsem se tomu vyhýbala sama, ale ani ten psycholog neměl tu potřebu do toho zasahovat, i když věděl, v jaké jsem byla situaci. Chápu, že mi nemůžou vnuknout nějaké myšlenky, pokud nejde o ubližování sám sobě nebo ostatním, když člověk není v přímém ohrožení, tak do toho zasahovat nemůžou, ale přeci jen... Když je tam podezření na fyzické napadání a nějaké týrání, tak si myslím, že by měli zasáhnout, ale to se nedělo.“ (Lucka)

Lucka i Lara pak mají zkušenost s tím, jak se na jejich tehdejší situaci dívá psycholog/terapeut, kterého si našly samy v dospělosti. V tuto chvíli uznání faktu násilí zažívají i od vnější autority, do osmnácti let ale taková zkušenost zcela chyběla.

„To jsem se dostala do nějaké psychologické ordinace, protože jsem se zeptala babičky, jestli mi nemůže dát na někoho číslo, to mi bylo těch osmnáct devatenáct, a paní psycholožka mi řekla, že jsem teda hrozně silná, že jsem to zvládla. Já jsem tam propotila celej ten gauč, jenomže mně to přišlo úplně... já jsem vůbec nechápala, co mi říká, já jsem vůbec nebyla schopná akceptovat, jakože jsem vůbec nebyla zvyklá na tenhle způsob jednání, že by někdo mně řekl, že to bylo hrozný, že jsem si řekla ty jo, co ona mi to říká, to je divný, normálně jsem odešla a už jsem se tam nevrátila. Protože jsem nechápala, co to je. Já jsem měla i pocit, že mi soucit vůbec nepomůže.“ (Lara)

Z výpovědi Lary i dalších, kteří mají srovnání s psychologickou péčí v dětství a v dospělosti, vyplývá, jak zásadně jim chybělo uznání závažnosti jejich situace a pomoc se základní orientací v tom, v čem žijí. Tyto popisy de facto ukazují na selhání tohoto typu péče ve sledovaných případech, neboť povědomí o násilí, kterému byly děti vystaveny, nevedlo ani k podání základních informací o nepřijatelnosti takového zacházení, natož ke krokům, jež by směřovaly k zastavení násilí. Přijmout takové kroky může být nicméně v těchto situacích velice obtížné, jak ukazuje Teina zkušenost s pokusem o intervenci. Tea svou situaci podrobněji vylíčila vedoucí oddílu, do kterého chodila, a ta ji vzala do jedné NNO věnující se péči o děti v pěstounské péči. Přes pokusy do situace vstoupit a intervenovat se touto intervencí vše zhoršilo:

„Oni mi tam (v NNO – poznámka autorky) slíbili, že to nikomu neřeknou. Volali to ale asi pěstounce, nějak se to dozvěděli a vím, že to potom bylo hrozně náročné. Dál se to přes organizaci neřešilo, ale pak to bylo násilí ze všech stran, když jsem si stěžovala. Ted' už vím, že mají nahlašovací povinnost, ale neměla mi to slibovat, já bych jí samozřejmě nic neřekla. Pak to řešila vedoucí z oddílu, v té době jí mohlo být dvacet šest, nevím, kolik bylo mně. Pěstounka jí psala strašně sprosté e-maily, bylo to strašné. Ta byla dlouho moje hlavní psychická podpora.“ (Tea)

Z citace plyne, že zatímco fakticky intervence nevedla k uklidnění či vyřešení situace, ale naopak vedla k vystupňování násilí, účastnice výzkumu velmi pozitivně hodnotí samotné uznání závažnosti své situace ze strany, v tomto případě, vedoucí, která jí poskytovala podporu průběžně. Je zarážející, že s tímto přístupem se účastníci a účastnice výzkumu setkali vždy až v psychologické péči o dospělé.

Faktory vedoucí k získání náhledu

V předchozích částech jsme představily především situaci, ve které účastníci a účastnice výzkumu žili v dětství a dospívání, a také instituce, které na své cestě potkali. Z hlediska průběhu rozhovorů se jednalo většinou o jejich první část, kdy jsme se snažily zachytit popis okolností a zkušenosti s násilím a s tím, jak se k němu vztahovaly jednotlivé instituce.

V dalších částech rozhovoru s přeživšími a v rámci fokusové skupiny jsme se soustředily na jejich reflexi tehdejší situace a také jsme se společně zamýšleli nad tím, co by mohlo lidem v podobné životní situaci pomoci.

V této fázi jsme nejprve mapovaly, které další okolnosti jejich situaci pomáhaly a které ji naopak dále komplikovaly. V obou případech se jednalo o další zúčastněné osoby a jejich jednání. Z analýzy těchto reflexí vystává zejména opakované pojmenovávání pocitu osamocení a dále dezorientace. Osamocení, a ještě více dezorientace přímo souvisejí s tím, že děti potřebnou orientaci v tom, v jaké životní situaci se nacházejí, od rodičů nedostávaly vůbec nebo jen omezeně. Kontakt s dalšími lidmi byl pro ně tedy namnoze klíčový, neboť jim umožňoval získat náhled na vlastní situaci z jiné perspektivy než té předkládané vlastní rodinou. Do určité míry k tomuto náhledu ale přispívaly i negativní zkušenosti, neboť byly zakoušeny jako špatné, nesprávné či nespravedlivé a tím ukazovaly na to, že situace je ve skutečnosti jiná.

K získání náhledu pomáhala zejména přítomnost osob, které byly ochotné pomoci buď s praktickými potřebami, anebo fungovaly jako zdroje psychické pomoci. Obě skupiny se částečně překrývají a zároveň je možné je vnímat jako přihlížející, kteří poskytli nějakou formu intervence (Banyard, 2008). Z hlediska vztahů se jednalo o lidi z okruhu přátel a ze sousedství. Praktická pomoc mohla mít podobu například poskytnutí potravin v situacích, kdy nebylo na jídlo, nebo nabídnutí noclehu. Psychická podpora spočívala zejména v poskytnutí možnosti přeživším o své situaci alespoň trochu vyprávět, zajistit, že o ní někdo věděl a potvrdil, že situace není v pořádku. Obě skupiny dětem pomáhaly zejména vytvářet pocit, že nejsou úplně samy, přestože se nejednalo o intervence, které by směřovaly k zastavení násilí.

„Vím, že nám pomáhali sousedi, že si mě třeba vzali na jednu noc a kamarádky pomáhaly. Když bylo zle, tak nám dali na mouku nebo mě u nich nechali přespat, řekli jsme si o pomoc.“ (Nela)

I praktická pomoc má pochopitelně možný pozitivní psychický dopad. Chvilky, kdy se jí přeživším dostalo, popisují jako momenty, kdy mohli vydechnout nebo zakusit jinou – zdravější – realitu.

V kapitole o sociálním násilí jsme uvedly, že ve výzkumném vzorku čelili Patrik a Dita téměř absolutní sociální izolaci. V těchto případech je patrný dopad zdánlivě drobných potvrzení toho, že podoba rodinných vztahů není v pořádku a že tyto vztahy mohou být příčinou aktuálních problémů. Kromě již zmiňovaného lékaře, který Patrikovy zaživač potíže dal do souvislosti se stresem doma. Patrik popisuje ještě jednu situaci, která dobře ilustruje nejistotu, které čelí člověk obklopený od dětství násilím, který si není jistý, jak vlastně označit to, co zažívá. Zároveň dobře ukazuje míru pocíťované pomoci v okamžiku, kdy si někdo – v tomto případě instalatér – všimne, že se děje něco nestandardního a zároveň tuto situaci i pojmenuje. Intenzita takového zážitku je důležitá i po letech:

„Když nám dělali koupelnu, kolik mi bylo? To jsem byl ještě na gymplu mladší, tak přesně lidi, co přišli domu. To byl zedník, instalatér, kterej nám dělal koupelnu, takže tam byl často. Otec byl na baráku, já jsem tam byl spíš s ním a s matkou, a ten jako přejal takovou otcovskou roli. A já jsem mu říkal, že otec má rád zvířata, má rád lidi, a když jsem říkal to, co říká otec, tak vlastně on začal říkat, ale to je divný, tvůj otec se chová divně.‘ A zedník nebo instalatér, prostě nějaký člověk, kterej s náma byl měsíc.“ (Patrik)

Podobně vzpomíná Dita na paní učitelku, která zavolala na OSPOD, protože si nejenom všimla toho, že je Dita vystavena násilí, ale snažila se tuto situaci i aktivně řešit.

Psychická pomoc někdy nabývala i ještě zásadnější podoby, když se mimo rodinu objevil někdo důležitý, kdo hrál průběžně roli jiného dospělého, který fungoval jako jakýsi referenční rámec a zároveň bezpečný přístav. Viki nazvala takové prostředí svou náhradní rodinou. Takoví lidé byli pro přeživší zásadní.

Viki takto vzpomíná na učitelku z výtvarného kroužku:

„V těch mých osmi máma začala hledat věci, kterými bychom se odreagovali. Tak hledala výtvarné kurzy. Na těch výtvarných kurzech byla jedna lektorka, s níž jsme si během prvních deseti minut totálně sedly, a je to prakticky moje druhá máma. Takže to, co neřeknu mojí mámě, řeknu jí. A tou dobou ještě ona měla svého partnera, takže on mi tam suploval toho tátu. Že jsem prostě měla svoji náhradní rodinu, u které jsem věděla, že to je v pohodě.“ (Viki)

Tea v tomto kontextu vzpomíná na jednoho z důležitých jiných dospělých, který jí vytvářel zážitek mateřského přijetí, jenž pro ni byl vzácný, až ojedinělý. V případě Tey se dostavil až po odchodu z domu v osmnácti letech:

„V tu dobu jsem bydlela hodně po kamarádech a mám to hodně v mlze. Bylo mi sice už osmnáct, nějak jsem tam volala a až na popáté jsem odešla, že jsem vždycky volala a zrušila. I pošesté mě tam vzali, přišla jsem jen s igelitkou. Ivet byla skvělá, paní k padesátce, v něčem přísná, ale v něčem maminkovská. Dala mi hodně prostoru, kdykoliv jsem s ní mohla mluvit, i se se mnou učila na maturitu. Měla jsem chvíle, kdy jsem nezvládla být sama se sebou a jen jsem vedle ní seděla na gauči, když dělala něco na počítači. Byla první, kdo se rozčiloval nad tím, co on dělal. První to pojmenovala. Byla i doteková, ale mile, třeba mě objala, když jsem brečela.“ (Tea)

Mezi faktory s pozitivním dopadem na situaci, či alespoň její zakoušení patří nejen konkrétní lidé, ale také dostupnost jiného prostředí, do kterého bylo možné z nepříznivé a nebezpečné reality alespoň částečně či občas odejít. Mohlo se jednat o svět imaginární v podobě knížek (Viki) nebo reálný v podobě zájmových kroužků, zpěvu, tance, Ligy lesní moudrosti (Tea, Lara). Jednalo se ale vždy o svět, který byl bezpečný a zdravý.

„Mně hodně pomohl ten vedlejší vnitřní svět. Že mě máma potom vedla ke knížkám (ty jsem začala mít ráda třeba až v prváku na střední). Ten fantasy svět atp. Vybírám si hodně i takové ty prasárny – krimi, horory a tak. Nějakým způsobem mě to fascinuje. Ale fantasy svět mě baví hodně. A potom svět vyrábění, ten mě hodně držel nad vodou. Když opravdu potřebuju vypnout, jdu kreslit, jdu malovat, jdu si vzít támhle věci na košíky atd. a jdu zkrátka něco manuálně dělat... Taky jsme od mých dvou let celý život měli psi. Takže takové to chundelaté, mazlivé, co se přitulí.“ (Viki)

Protože Patrik byl izolován zcela, sehrály v jeho příběhu knihy zcela zásadní roli. Díky četbě sebe-rozvojové literatury si až ve své dospělosti začal uvědomovat, že něco v jeho příběhu není v pořádku, a začal se učit číst svůj příběh jinak. Také až v dospělosti vyhledal pomoc a postupně celou situaci rozplétá. Kvůli nedostatku jakýchkoli jiných paralelních vztahů to jde obtížněji, na což dopadá i skutečnost, že se neadekvátnost jeho dětství a dospívání začala řešit až v dospělosti.

Jako naprosto zásadní „záchranný mechanismus“ je možné označit získání náhledu na vlastní situaci.

Většina účastníků a účastnic výzkumu se průběžně vracela k dalším lidem, a to z jednoho hlavního důvodu. Nejistota, jak hodnotit situaci, ve které žijí, paralyzovala jejich reakce na ni. Nevěděli, jestli je normální, že je otec fyzicky mlátí polonahé v patnácti letech („řezat na holou“), odjíždět na Štědrý den od matky, unášet rodiči oblíbené zvíře apod. Přeživší mluvili často o této nejistotě, ve které byla orientace nedostatkovým zbožím a zároveň zapříčinila to, že na situaci získávali náhled až jako dospělí – na vlastních terapiích, které začali navštěvovat.

Ve vzorku jsou dvě přeživší, které náhled získaly dříve a jednoznačněji, a to byla Tea, která vyrůstala v pěstounské rodině a řešila navíc svou odlišnou etnickou příslušnost a následně i jinou sexuální orientaci, a Umpalumpa, která po celou dobu rozhovoru referovala o situaci doma jako o nezdravé. Tento postoj byl markantně odlišný od ostatních účastníků a účastnic výzkumu. Umpalumpa navrhovala, aby trestní oznámení mohly podat už děti, když to nebyli ochotní udělat dospělí – v tomto případě její matka. Od toho jsme se dostaly k jejímu náhledu, který získala velice brzy:

Umpalumpa: „Asi... ten nejstarší brácha, ten vlastně mámu bránil. (Když ji táta bil.) Takže on mi tam podle mě dával to, že to není v pořádku.“

Výzkumnice: Že už jste byla ta nejmladší...

Umpalumpa: Jo. Já jsem byla nejmladší a ten nejstarší brácha byl o... – Vlastně byl taky (starší jen) o pár let. Ale když mu bylo patnáct a mně osm, byl to pro mě už ten dospělák, co má pomalu zakládat rodinu. A měla jsem ho moc ráda. Tím, jak tu mámu bránil, mi ukázal, že to se nedělá. Nevím, jestli mi říkal, že holky se nebijou nebo něco takového... On mezi ně několikrát i skočil. To si pamatuju. Takže to...

Výzkumnice: ... že bránil tu mámu.

Umpalumpa: No... To mi to podle mě asi dávalo.“

Umpalumpa i Tea vykazují v porovnání s ostatními přeživšími výrazně větší jistotu v tom, co bylo a co nebylo dobře, a vždy v tom pomohla jejich raná orientace v situaci a informace o tom, že chování rodičů je násilné, že překračuje povolené meze a je tedy v pořádku se mu bránit a ochránit se, jak je to jen možné.

Ostatní přeživší naopak dlouho hledali základní orientaci v tom, co je a co není dobré, a tím pádem se před násilným rodičem méně chránili a později hledali aktivně řešení i mimo rodinu.

Důsledky tehdy a nyní

Situace, ve které děti žily, měla řadu důsledků, které účastnice a účastníci výzkumu rozdělují na ty, které si vybavují z tehdejší doby, a pak ty, které zažívají a často i aktivně řeší dodnes. Jednotlivé důsledky jsou součástí analýzy zažívaného násilí výše, v tomto oddílu se věnujeme zejména popisu a kategorizaci, kterou nabízejí účastnice a účastníci výzkumu.

Důsledky tehdy

Když účastníci a účastnice výzkumu hovoří o pocíťovaných důsledcích násilné situace v době, kdy byli dětmi, zmiňují několik aspektů svého tehdejšího prožívání. Prvním z nich je pocit viny jak za nastalou situaci mezi rodiči, tak v některých případech i za samotné násilí.

„To je to, že jsem si nepřišla jako hrdina. Přišla jsem si jako ten, kdo za to může, protože mě nikdo neujistil v tom, že to je věc dospělých, kterou bych já neměla řešit. Myslím, že největší problém je na menších městech a vesnicích.“ (Lucka)

I další přeživší byli přesvědčeni o tom, že nastalá situace je jejich vina (Patrik), což je mimo jiné důsledek celkového nedostatku orientace v tom, co je v jejich realitě dobře a co je špatně.

Pocity viny byly někdy podpořeny explicitními vyjádřeními ze strany dospělých, a to typicky v kontextu dělby péče o děti, kdy bylo účastnicím a účastníkům výzkumu vyčítáno, že si „vybrali“ druhého rodiče, a to navzdory násilí, které zažívali s rodičem, který skončil „stranou“:

„Měla jsem tehdy velké výčitky z toho, že jsem s mámou, a ne s ním. On mi to tehdy říkal, že když jsem si vybrala, tak nemám brečet. (ironicky) Dvanáctileté dítě se určitě může ve dvanácti definitivně rozhodnout.“ (Alice)

Pocity viny tak úzce souvisí se zmatkem, který vyplývá z pokřiveného nastavování hranic samotným opakovaným zažíváním násilí mezi blízkými i z přímého soustavného zpochybňování, nerespektování a aktivního boření osobních hranic. Pro snazší uchopení a pojmenování tohoto chaosu se přeživší uchylovali k popisu situací, které z celého řetězce událostí a každodenních trampot nějakým způsobem vyčnívají, případně byly charakteristické pro jasně ohraničené období, ve kterém došlo k vybočení z dosavadní situace – jako rozvod, stěhování, sestěhování s novým partnerem. Doba „tehdy“ – tedy doba, kdy byli přeživší dětmi a neměli moc situaci ovlivnit aktivně – je charakterizována právě zejména hlubokým pocitem zmatku nebo ztracení se v dané situaci.

„Jako ten rozvod byl špatnej, a že ty rodiče to nezvládli a vlastně my jsme ti chudáci, takhle to bylo furt, jako že jsem věděla, tak to bylo jasný, ale nebylo mi úplně jako jasný, jak je špatně to, jak oni se chovají, a co je to špatný zacházení a že to třeba může pokračovat i po tom rozvodu, že ten rozvod není to nejhorší. Takový náký to uvědomění, že třeba není nejhorší to, jak ta rodina se rozpadla, ale to, jak ty lidi všude okolo jednaj v těch situacích a že třeba zatěžuj... že nás děti zatěžují těmihle věcmi, že třeba víme každý detail každého konfliktu furt nonstop.“ (Lara)

Se zmatkem ve vztahu k adekvátním rolím souvisí i snaha ochránit **slabšího z rodičů** – Láďa byl např. druhým účastníkem výzkumu, který spal s nožem u postele – kvůli vymahačům dluhů, kteří chodili za otcem.

Neukotvenost a zmatek vedly k dalším důsledkům, které nabývaly konkrétních podob v závislosti na okolnostech (např. dostupné zdroje, možnosti sociálních kontaktů mimo okruh rodiny apod.) i souvisely s osobnostním nastavením přeživších. Souhrnně je lze označit za ztrátu schopnosti regulovat vlastní chování. Někteří a některé přeživší se uchýlovali k chování, které je poškozovalo zdravotně a potenciálně i společensky. Alice se v jedné fázi dospívání přidala ke skupině lidí, s nimiž začala kouřit marihuanu, pít alkohol a dopouštěla se drobných krádeží. Dnes na to vzpomíná takto:

„Chytl jsem se takové party, kde jsme hodně hulili, prostě kouřili marihuanu. Začala jsem kouřit a hodně pít alkohol. Ted' vím, že jsem se snažila oddálit ty city toho strašného zármutku, co se děje s mým životem, kam spěje, že to není fér, že jsem nikomu nic neudělala a že jsem ztracená. V šestnácti jsem kradla v obchodě, chytili mě a zavolali policii. Když tam přišla mamka, tak mi dala strašnou facku místo toho, aby se o tom se mnou snažila mluvit a říct cokoliv.“ (Alice)

Na své společensky a z hlediska soužití nepřijatelné chování poukazuje i Lucka. Poté, co se její rodiče rozvedli, u ní nastala náhlá radikální změna chování, z pohledu matky, která se o ni starala, se stala de facto nevladatelnou. Dnes si to vysvětluje tak, že hlavní obavu měla z otce – jeho „výchova“ stála na strachu. Když ho přestala mít, ztratila schopnost své chování regulovat.

„Po rozvodu jsem se utrhla ze řetězu, byla jsem nevladatelná. Najednou jsem zjistila, že můžu žít a dýchat, že nemám to omezování. Máma nevěděla moc co se mnou, dělala, co mohla, ale já jsem na to kašlala, protože jí jsem se nebála. Bála jsem se táty, který by mě za cokoliv seřezal, ona na mě nikdy ruku nevtáhla. U ní to byla láska, nebála jsem se jí. U táty to bylo tak, že chvíli mě má rád, chvíli mě nenávidí. Vytvořila jsem si úplně černobílý svět, že třeba nemůžu být našťvaná na někoho, koho miluju.“ (Lucka)

Jiným projevem subjektivně zakoušené neschopnosti dostat vlastní chování pod kontrolu jsou projevy pochopitelně velmi silných emočních projevů, jako jsou například dlouhé záchvaty pláče, které nešlo utišit žádným způsobem:

„Já jsem byla hodně citlivý dítě, že jsem hodně plakala a měla jsem šíleně dlouhý záchvaty pláče – když mi byly tři nebo dva, a vlastně mamka to jakoby... já si pamatuju, že mě vůbec nedokázala utěšit, že zkoušela všechno možný, dávala mi vodu, dýchat a pak už to teda nevydržela a řvala na mě, strkala mě pod ledovou vodu, hrubě mě chytala za rameno a třásla se mnou, to mi bylo nepříjemný, a ted'ka já jsem si neuměla hrozně dlouho nějak seberegulovat, jakože mi fakt ted'ka někdy až pět let zpátky nebo čtyři roky bych řekla, že to je poprvé, co mě jedna terapeutka tak vyléčila vnitřně, že jsem si dovolila truchlit, že najednou jsem si dovolila se vyplakat a pak přestat, vyplakat a pak přestat, a tohleto trénovat do té chvíle, že vlastně se umím sama utišit.“ (Lara)

Dalším typem těžko zvládnutelné či vůbec nevládnutelné emoční reakce jsou neovladatelné záchvaty vzteku, které vzpomenu například Patrik. Velmi cenné na jeho výpovědi je to, že popisuje mechanismus transgeneračního přenosu násilného chování na dítě – v tomto případě syna. Díky tomu, že dnes má na situaci náhled, dokáže reflektovat své tehdejší chování:

„Ale si říkám, že mě fakt děsí, co mi došlo, není to tak dlouho, že fakt jediný, co se mohlo stát doma víc, než se mlátit, že já jsem pak i udělal, když se začali hádat nebo mlátit, že matka když se pustila do mě, tak prostě před otcem jsem ji shodil, prostě jsem do ní strčil a shodil. To chytl amok, že nebudu mlátit matku, tak jsem pak říkal ,ty to taky děláš, proč bych si neuhodil.“ (Patrik)

Další účastníci a účastnice výzkumu vzpomínají na panické ataky, které často přetrvávají, a i v době výzkumu bylo v některých okamžicích na přeživších patrné, že by ataka mohla nastat, což se dělo i během rozhovorů či to rozhovor ovlivňovalo, a sahaly jsme k preventivním opatřením, abychom tomu zamezily. Například Alice potřebovala sedět tak, aby nebyla zády ke vchodu do místnosti a aby neseděla v uličce restaurace a měla přehled.

„V těch dvanácti mě vezla záchranka, která pro mě musela přijet do školy, byli jsme v bazénu a já jsem nemohla dýchat. Byla to doba, kdy mě začali hodně šikanovat, hnusně. Rozpadala se rodina... asi budu brečet. Myslela jsem, že jsem si to srovnala, ale takhle, jak slyším, čím si ta holčička musela procházet, bylo to hnusný a nebyl nikdo, kdo by ji podržel, kdo by ji pohladil. Odvedli si mě každopádně tenkrát do ředitelny a nevím, co řekli mojí mamce, ale nic se nedělo.“ (Alice)

Lara zase vzpomíná na opakované noční můry, kterými trpěla od raného dětství.

V této souvislosti je potřeba se také zastavit u suicidálních tendencí, které jsou u přeživších často reakcí na ještě další zhoršení již tak složité situace. Když Láďa na nátlak své matky podal trestní oznámení na otce a s obavou čekal na reakci dědy, který byl u policie a zároveň u něj Láďa prožíval jedno z těch bezpečnějších prostředí, začal uvažovat o sebevraždě. Jednalo se o situaci ještě dalšího tlaku, dalšího zhoršení, které už nešlo vydržet.

„Věděl jsem, že děda dělá u policie, takže bylo jasné, že se to dozví a já počítal dny, kdy se to stane. Protože přicházíš o to bezpečné místo a o ten vztah, který jsi měla. A kvůli penězům, že jo. Protože nehrál vůči mně tak brutální roli, ale byla tam ta zášť. Víím, že nejlépe mi v té době bylo u těch druhých prarodičů.“ (Láďa)

Důsledky situace, ve které děti žily, se projeví i na jejich chování. Přeživší se shodovali na tom, že o dané situaci mluvit nemohli nebo nechtěli. Často si totiž nebyli jistí, o čem přesně by vlastně mluvit měli, když nebylo jasné, co je dobře a co špatně. Někdy si zvolili jednoho nebo dva důvěrníky – často kamarády, pokud je měli – kteří o situaci věděli nebo znali alespoň část příběhu.

„Já jsem to moc říkat nechtěla. Málokdo to věděl. Možná můj nejlepší kamarád, se kterým jsme byli od první třídy. Ale ten věděl jenom, že táta odchází a přichází atd. Nevěděl nic okolo. A jinak si myslím, že nikdo... Myslím, že ne, no.“ (Viki)

Přeživší se shodují i na tom, že když už se jich někdo zeptal – např. učitelka nebo někdo z OSPOD – tak v rámci prvního kontaktu vůbec nebyli schopní situaci popsat nebo pojmenovat. Kromě toho si také osvojili strategii výběrového přístupu k informacím – mluvili o věcech, které vyhodnotili jako bezpečnější pro svoje každodenní přežití, a někdy cíleně lhali.

„Hm... mé strategie... ono je to vlastně docela paradox. Trestem se člověk nedonutí k lepším výsledkům, ale k podvádění. A tak jsem začala o všem lhát. Schovávala jsem si testy se špatnou známkou, naučila se perfektně zfalšovat mámin podpis, říkala jsem, že jdu někam jinam, než jsem doopravdy šla. Naučila jsem se prakticky nemluvit, abych neřekla něco špatně, snažila jsem se domů dojít vždy co nejpozději.“ (Dita)

Oba typy chování, tedy mlčení i lhaní a zlehčování situace, poskytují vodítko, jak cílit prevenci, či alespoň adekvátní reakci na podobné případy.

Důsledky dnes

Fakt, že dnes jsou účastníci a účastnice výzkumu dospělými lidmi a rozhodují o svém osudu samostatně, radikálně změnil jejich situaci. Dokud byli podřízeni rodičům v násilných situacích, nemohli se bránit, dnes o svém osudu rozhodují sami. Z jejich perspektivy tedy problém vyřešila až dospělost – lidé z jejich okolí i ze systému pomoci v zastavení násilí selhali. Přesto, že jsou dnes pány svých životů, pociťují menší či větší důsledky dlouhodobého života v ohrožujícím a nefunkčním prostředí i v současnosti.

Nejvíce účastníků a účastnic výzkumu vnímá **potíže ve vlastních partnerských vztazích**. Ty bychom mohly rozdělit do několika menších skupin. Někteří dlouho odkládají partnerský život – Patrik měl první vážný vztah až ve dvaceti pěti letech po smrti otce, což on sám vnímá jako důsledek toho, co zažil.

Další přeživší spíše vnímají zvýšenou citlivost na některé typy situací – problém při sebemenším zvýšení hlasu (Alice), problém/neschopnost spolehnout se na druhé (Umpalumpa), zvýšená citlivost na nesplněné sliby (Viki), tendence vyhýbat se konfliktům (Láďa) apod. Nejedná se tedy o neschopnost udržovat vztahy, ale zvýšenou zátěž v určitých typech situací, jež vztahy automaticky přinášejí, která je přímým důsledkem extrémních situací, jež přeživší zažili jako malí. A Lara zmiňuje obecnější problém, kdy v nových vztazích hledá řešení uplatnitelné na staré situace, což také nefunguje:

„Hlavně se mi to hodně odráželo ve vztazích. Prvního kluka jsem si našla o hodně staršího a hlavně kvůli tomu, abych utekla od rodičů. Dalších vážných vztahů jsem moc nebyla schopná. Často jsem se zapletla s někým, kdo byl závislý na alkoholu nebo drogách. S dalším dlouhodobým partnerem jsme odvolali zásnuby. Teď přes covid jsem měla zkušenost s násilným partnerem, kvůli kterému jsem volala na krizovou linku, abych si ověřila, jestli to, co dělá, je špatně.“ (Lara)

Často zmiňovaným důsledkem je **nízké sebevědomí**, které přeživší sice reflektují, po mnohaleté zkušenosti srážení od rodičů – tedy lidí s autoritou – ho však není snadné vybudovat.

„Bylo vidět, že nedává, že má někdo jiný názor, nebo jiný než ten jeho. Viděl, že dospívám a evidentně jsem chytřejší než on (otec – poznámka výzkumnice), to ho iritovalo, a tak mě srážel. Dodnes mám strašně nízké sebevědomí. Vysokou jsem začala studovat až v osmadvaceti, protože jsem si do té doby myslela, že jsem blbá, to bylo to, co mi on vždycky říkal.“ (Alice)

Dita mluví dokonce o sebe-nenávisti:

„Vytvořilo to ve mně silnou sebe-nenávist, a teď je ze mě člověk, který je přesvědčen o tom, že nemá žádnou hodnotu, který věří, že tu jen zabírá místo, a který sáhne po čemkoliv, čím se může dál ničit, protože to je jeho jediný smysl.“ (Dita)

Kromě nízkého sebevědomí udávají přeživší i fakt, že jsou **přehnaně reaktivní na pocit strachu**, což se může projevat různě. Patrik se to dozvěděl v rámci terapie, na kterou začal chodit v dospělosti – dříve neměl svůj pocit míry úzkosti s čím nebo s kým srovnat. Umpalumpa si všímá, že má zvýšené tendence k sebeobraně, a obává se, že se jí to někdy v rámci strachové reakce může vymknout, protože je reakce rychlejší než ona. Nela přináší konkrétní příklad, na kterém je tento typ citlivého vnímání reality dobře vidět:

„Mám blbý pocit, když má přítel v ruce nůž, i když třeba jen něco krájí. Je to blbost, ale jdu radši dál. To samé sekera nebo tak, jdu od toho. Obecně mě to určitě zocelilo, spoustu věcí si dokážu vyřešit sama. Otupělo mi to, myslím, že jsem hodně splachovací. Přítel mi řekne něco blbého před mojí rodinou, máma řekne, že by to nedala, já to spláchnu.“ (Nela)

Láďa zase tvrdí, že se z něj stal extrémní pacifista a zcela mu vadí kompetitivní sporty.

Většina účastníků a účastnic výzkumu pak uvádí různé dlouhotrvající psychické potíže, které také dlouhodobě řeší v rámci terapií. Dita popisuje pociťovaný začarovaný kruh důsledků toho, co zažila, velmi expresivně:

„Vše, co dělám, jak mluvím a chovám se, obsahuje stopy toho, co se mi dělo. Nejspíš se toho nikdy nezbavím. Docházím každý týden na terapie, skoro každý měsíc k psychiatrovi, a stejně nevidím žádný pokrok.“

Vlastně se točím jen v kruzích, protože se nemám ráda a víc miluju všechny ostatní, když mě někdo má rád, nevěřím mu, a nevěřím mu, protože sama sebe nenávidím.“ (Dita)

Některé subjektivně pociťované potíže jsou na úrovni **vnímání sebe a světa okolo**. Tea to popisuje tak, že si není vždy jistá tím, že to, co vnímá, je opravdu tak vážné, jak to vnímá, a Lara to popisuje jako pocit, že je mimozemšťan – jiná než všichni ostatní nebo než většina ostatních, kteří nemají podobnou životní zkušenost:

„... a teďka vím, že to dělá Radek Benga, já jsem mu psala, protože já jsem si četla jeho knížku a mě to úplně... mě to vlastně i povzbudilo se obrátit na vás, protože jsem četla tu knížku a vlastně jsem zjistila, že měl stejný noční můry, jakože on popisoval úplně stejný noční můry, a já jsem si říkala, ty jo, tak to je hustý, že někdo je vlastně úplně – a je to zpěvák – tak to je hustý, tak tady existují stejný mimozemšťani.“ (Lara)

Tea a Alice udávají opakující se výpadky paměti a opakovaně či nutkavě se vracějící vzpomínky na traumatické události (flashbacky), které jsou typické pro posttraumatickou stresovou poruchu (Vojtová, 2023). Alice navíc dodává trvající výčitky svědomí, když někomu nepomůže, které souvisí s tím, že se rozhodla být s matkou.

V rozhovoru s Patrikem se opakovaně objevuje téma vzteku, který se v jeho případě projevuje tendencemi k přehnaným reakcím vůči okolí – od vzteku v okamžiku, kdy mu někdo svým chováním připomíná chování násilných rodičů, až po autodestruktivní sklony, které dává do přímé souvislosti se svými dlouholetými zážitky z dětství:

„... jel jsem do zatáčky v Blance, a že jsem se prostě vysekal v tunelu. Že jedu, abych nikoho nepoškodil, ale je mi jedno, že bych třeba vylít ze srázu. Že je mi jedno, že bych se zlikvidoval, že mám takový, abych nepoškodil jiný lidi, ale to, že zmrvim sebe, mi je nějak, nebo spíš pak už si říkám ‚no tak už se zabij‘ místo zranit se. No to je pravda, si pak říkám, jako fakt se roztráskat. Ale vlastně když se ptáte, tak doma jsem řešil ty rodinné problémy, to doted' jsem vyhrožoval sebevraždou. To jsem fakt vyhrožoval, a pak když jsem měl auto,

jsem měl černý auto, tak jsem říkal ,no to je rakev, to když se v tom vysekám' tak nebo rodičům, když byly stresy. No to je pravda no, takhle se to pak dělo.“ (Patrik)

Ani hledání optimálního vztahu k násilnému rodiči není pochopitelně vyřešeno osmnáctými narozeninami. Alicin otec ponižoval děti celý život a teď u nich hledá pomoc – Alice neumí odmítnout a zároveň pobyt v jeho blízkosti znovu rozehrává starou známou hru, která ji sráží i po letech.

„Večer mi volal táta, že je v nemocnici a že měl asi mrtvici. Byl zmatený, tak jsem říkala, ať mě předá doktorovi, anglicky jsem to úplně neuměla nejlépe říct, ale snažila jsem se doktorovi v Anglii to vysvětlit a doktor mi popsal, že měl lehkou mrtvičku a že ho pustí domů. Řekl, že to jsou jejich pravidla, protokol, to jsem pak začala používat jako hlášku. Byla jsem sedmdesát dva hodin beze spánku, volal mi, že mu nějak nejdou kamna, snažila jsem se mu sehnat pomoc. V té nejhorší pandemii jsme ho museli dostat zpátky do Čech, protože on tam nikomu nerozuměl a byl tam sám. Musely jsme tam se sestrou s ním být osm dní zavřené v maringotce kvůli covidu, fakt nás chodili kontrolovat. On nás dvě celý život ponižoval, tak jsme tam s ním byly zavřené, on byl po mrtvičce a choval se příšerně. Úplně jsem se zhroutila a tolik pocitů a vzpomínek z minulosti nám vplynulo, myslely jsme si, jak jsme to vytěsnily.“ (Alice)

A Viki přináší dvě situace z nedávné doby, kdy ona i její bratr reagují dodnes na otcovo psychické násilí velmi citlivě a stojí je velké úsilí nalézt jakoukoli cestu, jak s ním vyjít:

„Ne. Tehdy ne. A ono i teď je to takové dost složité. Když s tátou potřebuju něco řešit, tak to řeším vyloženě po esemeskách. A opravdu vážím každé slovo, aby nebylo napadnutelné. Ve chvíli, kdy mu píšu esemesku... – To bylo snad dva roky zpátky, kdy se brácha rozhodl, že chce před Vánoci udělat dobrý skutek a jet za ním. Takže jsme za ním jeli. Bydlí tady kousek od Čakovic v rodinném domečku, s tou svojí novou partnerkou a se synem, kterému je teď... deset, jedenáct, tak nějak. Tak nás vzal dovnitř. Jeho partnerka, ta nás vůbec neregistrovala. A potom to byla hodina a půl plná výčitek, že my jsme neschopní se s ním domluvit, nejsme s ním schopní fungovat, že s námi chce udržovat vztahy a je to vlastně naše vina, že my s ním nekomunikujeme. A že on s námi chce trávit čas, ale my s ním čas strávit nechceme. Říkám: ‚Jak můžeme vědět, že ty s námi chceš trávit čas, když my to vlastně nevíme?!‘

A na ten popud jsem mu pak psala dvě nesmírně dlouhé esemesky. Opravdu jsem seděla – takhle se mi klepaly ruce a tekly mi u toho slzy – a volila každé slovo, aby to prostě nebylo napadnutelné, aby to nebylo obviňující. Protože ve chvíli, kdy by to tam bylo, chytí se toho a já ztrácím veškerou půdu pod nohama... Takže mi dodnes dává docela dost zabrat se tátovi postavit... A když bylo bráchovi snad třicet, měl táta přijet a pamatuju si, že brečel v garáži. Vyloženě se na mě zhroutil a říkal: ‚Nenechávej mě s tátou samotného.‘ Říkám: ‚Brácha, ty vole. Ty jsi o jedenáct let starší, je ti třicet, máš dvě děti a říkáš mně, abych já nenechala tebe s tátou samotného?!‘ On to opravdu hodně prožívá.“ (Viki)

Násilí ze strany rodičů pak nemizí ani v dospělosti dětí. Patrik uvádí situaci z doby krátce před otcovou smrtí:

„Na dušičky, pár měsíců než otec zemřel, jsme jeli na hřbitov a stále mě občas uhodil za volantem – to vnímám i jako ohrožení ostatních – a matka vzadu jen tak seděla. I když s ubývajícimi silami ji stále více

poslouchal, ale násilí se až moc vžilo do našeho rodinného soužití, že ani dnes nejde komunikovat! A co se týče matky, tak v případě, že jsem jí s něčím nevyhověl, sprostě nadávala na mé přítelkyně.“ (Patrik)

Přestože přeživší vnímají sami sebe jako lidi, kteří se potýkají s velkou zátěží, jejich životy ukazují, že se jedná o silné jedince, kteří se dokázali osamostatnit, vystudovat, a to navzdory materiálnímu nedostatku, až chudobě, zdravotním potížím a absolutnímu nedostatku podpory od rodičů. Jsou to tedy lidé, kteří se do společnosti zařadili navzdory tomu, co zažili. Zároveň často referují o svých sourozencích, kterým se to nepodařilo a skončili jako bezdomovci (Lařin bratr) nebo jako násilníci (Umpalumpin bratr) nebo mají přetrvávající psychické potíže, se kterými ale nechtějí nebo nezvládají nic dělat. K získání náhledu u nich buď nedošlo, anebo došlo, ale bez (prozatímní) schopnosti na základě něj dále jednat.

Potřeby dětí v násilných vztazích

Hlavním cílem předkládaného výzkumu bylo zjistit a popsat to, co lidé, kteří se coby děti ocitli v násilných rodinných vztazích, nejvíce potřebovali, aby se s touto situací mohli vypořádat. Dosud jsme představily výstupy analýzy, které se vztahovaly zejména na kontexty násilí, jeho uchopování ze strany okolí a institucí, význam náhledu a dále následky, které násilí pro přeživší mělo a má. Nyní se zaměříme na to, co by mohlo pomoci dalším dětem, které se ocitnou v podobných situacích. V této části se tak soustředíme zejména na tu pasáž rozhovoru, v níž jsme se explicitně ptaly na to, co by účastníci a účastnice výzkumu jako děti bývali potřebovali, když se s násilím potýkali. Co by ocenili ze strany jiných lidí a také institucí a systému pomoci. Jedná se o analýzu představ o tom, co bylo v konkrétních případech a situacích potřeba.

Když se ptáme přeživších na to, co by bývali potřebovali, dostaneme se do situace, kdy se většina výroků točí kolem tématu násilí a zejména jeho rozpoznání a zastavení. Právě to je trápilo nejvíc. Abychom se mohly na téma podívat detailněji, vzaly jsme si na pomoc nejprve slovesa, která přeživší používají, protože se v rámci analýzy ukázalo, že mají velkou výpovědní hodnotu. Následně se podíváme na jednotlivé obsahy a konkrétní situace, které jsou s nimi spojovány.

Tabulka 6: Slovesa a obraty spojené s potřebami přeživších k vyrovnání se s násilím, které coby děti zažívali v rodině

Vnímání násilí – orientace	Potřeba akce	Potřeby v rámci situace
Rozpoznat	Aby se mě někdo zeptal	Aby mě měl někdo rád
Vědět, že to není moje vina	Aby někdo mluvil s rodiči	Ať mě do toho netahají
	Aby to někdo zastavil	Chtěla jsem mít klid
	Aby to někdo potrestal	Bezpečí, klid, prostor bez násilí
	Aby to někdo věděl	
	Aby někdo zasáhl	
	Aby mi někdo uvěřil	
	Aby to brali vážně	
	Potřebovala jsem slyšet, že to není v pořádku	
	Aby za mnou táta nesměl	
	Ochránit od mámy	
	Nechat dítě mluvit	

Z perspektivy přeživších nikdy nebylo a není násilí produktem jejich chování – byli v situaci, kdy se násilného chování dopouštěli důležití blízcí lidé v jejich okolí. Kdyby bylo na nich, je ze sloves zřejmé, že chtěli především klid, a aby je měl někdo rád.

Z tohoto typu analýzy vyplývá také důležité zájmeno NĚKDO. Přeživší jsou si vědomi toho, že měli jen málo možností situaci vyřešit právě proto, že byli nezletilí. Situace tedy vyžadovala „někoho“, kdo by zasáhl zvenčí, násilí zastavil a umožnil jim žít normálně, tedy bez násilí. V jejich případě se takový „někdo“ nenašel, a když se přece jen objevil,

tak jeho akce buď vůbec nesměřovala k jednoznačnému zastavení násilí (spíše byla např. podpurná, ale ne otevřeně intervenční), případně byla jednorázová, nebo byla osamocená a nedokázala tak nastartovat systémové zastavení násilí.

Otázkou, ke které se účastníci a účastnice výzkumu nevztahovali okamžitě, zůstávalo, kdo by ten potenciální „někdo“ mohl být. Proto se zaměříme na konkrétní situace, které nastiňují.

Již zmiňovaným problémem, na který přeživší přímo či nepřímo ukazují průběžně v celém výzkumu, je téma **nesrozumitelnosti situace a nejistoty ohledně toho, co vlastně prožívají**, co je ještě normální a co už ne. Téma se opět vrací, pokud se ptáme na jejich potřeby v době, kdy byli dětmi.

„Potřebovala jsem určitě pochopení. Když jsem to nedostala v rodině především od táty, tak jsem potřebovala slyšet, že to není v pořádku, jak se chová. Strašně dlouho jsem žila v tom, že to je v pohodě, tak se to má dělat, že otec je bůh, který ti řekne, co máš dělat, jinak přijde trest. Trvalo mi, než jsem pochopila, že jsem do něčeho byla manipulovaná, byla jsem dítě, že jo.“ (Lucka)

Přeživší tento typ základní orientace ohledně situace získali většinou až jako dospělí nebo prostřednictvím konkrétní situace po mnoha letech. K ucelnějším náhledu ale docházelo většinou až poté, co se ocitli v bezpečí a začali pomocí terapie a dalších kroků pomalu dané situaci rozumět. Často dlouho a bolestně, pomocí peněz, které si museli vydělat a zaplatit za dlouhodobé terapie, často bez pomoci někoho blízkého. Výjimkou je v tomto ohledu případ Umpalumpy, která měla staršího bratra, jenž se bránil, a to jí pomohlo mít náhled podstatně dříve.

Zdaleka nejvíce potřeb, které přeživší dokázali formulovat, je tak namířeno na okolí – děti mají v situaci násilí v rodině málo moci cokoli zastavit nebo ovlivnit, i když šlo o zajištění základních potřeb, jako jsou bezpečí a zbavení strachu z fyzické likvidace jich samých nebo někoho blízkého před jejich očima. Pociťují tedy, že potřebovali hlavně akci ze strany okolí nebo mít možnost se bránit. Možnost se bránit nicméně automaticky znamená schopnost předtím nahlédnout, že situace není v pořádku.

Zároveň přeživší zdůrazňují dlouhodobost své situace. Nestačila by jednorázová akce, ale spíše opakovaný zájem nebo **aktivita ze strany okolí směřující k zastavení násilí. Vyjadřovali potřebu** bránit se nikoli v jedné situaci, ale mít permanentní možnost ochrany a průběžného zastavování násilí.

„Když si představím, že je jedenáct večer a vidím, jak otec tahá mámu za vlasy do pokoje, nevím, co by se muselo stát, aby se to zastavilo. Musela by přijít nějaká autorita, třeba policajt, ale ten než přijede, tak je po všem. Nebo nějaký pověřený soused? Když zaklepu, tak by byl pověřená osoba, že když zaklepu, tak to zastaví.“ (Nela)

Kromě zastavení násilí a dlouhodobého nastavení systému pomoci tak, aby násilí mohlo být zastavováno průběžně, protože se také v rodinách průběžně odehrávalo, vyjadřují přeživší různé potřeby vůči různým lidem v různých rolích.

Základní vyjadřovanou potřebou bylo mít **někoho, kdo by je měl rád**. Když už to nebyli rodiče, tak kdokoli jiný – jiná blízká osoba, která by jim coby dětem jednak umožnila zažít, že jsou přijatí a milovaní, a jednak by jim poskytla orientaci v dané situaci.

„Jako malá jsem jenom potřebovala mít někoho, kdo by mě měl rád. Bylo to docela jednoduché. Řekla bych, že jsem se snažila hledat, kde to šlo.“ (Dita)

Alice k tomu dodává:

„Potřebovala bych přijetí jak od toho člověka, tak sama od sebe. Aby mi někdo řekl, že je v pohodě, jak se cítím, a kdo by normalizoval tu situaci.“ (Alice)

Kromě blízkého vřelého vztahu bylo základní potřebou bezpečí a klidné místo k životu. Láďa ho popisuje takto:

„... že víš, kdy bude večeře, který den se půjdeš koupat, že máš nachystanou svačinku do školy, máš to nachystané. A mají tě prostě rádi. Že víš, že jsi tam safe. Že nikdo nepřiběhne v noci, nezačne něčím mlátit...“ (Láďa)

Kromě základního nastavení bezpečného podpůrného vztahu je zásadní potřebou, aby někdo **zasáhl zvenčí** – často bez konkrétní představy, kdo by to měl být. Přeživší ale reflektují, že se situací nebylo možné naložit v roli dítěte samostatně a zároveň nucené setrvání v situaci bylo také nepřijatelné. Bez pomoci zvenčí ale nešlo dosáhnout změny.

„Potřebovala jsem, abych v tom nebyla sama. Aby někdo zasáhl a nemusela jsem to všechno dělat já.“ (Lucka)

Přeživší přicházejí s náměty, jak by taková pomoc zvenčí měla vypadat nebo, lépe řečeno, jaké by měla mít kvality:

„Rozhodně aby někdo mluvil s rodiči. Jakmile se rozvádí pár, který má dítě, tak by automaticky měli jít k nějakému psychologovi na konzultaci, aby tam bylo řečeno, že to není jen o nich dvou, a uvědomili si to. Bylo by skvělé, kdyby k tomu měly možnost i děti.“ (Alice)

„Napadá mě, že by to měl někdo vědět, že se v domácnosti něco takového děje. Byla by třeba uzavřená dohoda, že jakmile by do mě Tonda ryl, že bych brečela, že by byl pro něj postih, že by měl třeba smluvně nebo tak zákaz. Je ale těžké něco zakazovat, když on si to ani neuvědomuje. Aby tam byl někdo, kdo zasáhne, že když tohle udělá, tak dostane pokutu nebo něco takového, prostě aby byl potrestaný. Třeba někdo ze sociálky. Třeba bych zavolala, vyslechli by mě, co se stalo, kontaktovali Tonda a dali mu pokutu tři tisíce, že jsem ho nahlásila.“ (Nela)

Uvedené výroky ukazují hlubokou potřebu přeživších zajistit nějaký vnější způsob, který by násilí zastavil, a to především z důvodu dlouhodobého setrvávání v násilných situacích, které se opakují.

A dalším parametrem potřeb přeživších byla zkušenost, že když už někde o násilí mluvili, nikdo jim nevěřil a jejich ochota mluvit neměla patřičný efekt. Na to poukazuje opakovaně Tea, jež zažila různé varianty sociálních služeb – zároveň ale bez dopadu na její konkrétní situaci – které ji dovedly až na hranici sebevraždy. Na straně přeživších tedy existuje také potřeba, **aby jim to, že se jim násilí děje, někdo uvěřil.**

„Hlavně aby mi někdo věřil, to bylo na tom to nejhorší, že jsem až sama začala pochybovat, jestli se to děje. Tolikrát jsem slýchala, že jsem přecitlivělá, a to si nesu dodnes, že někdy nevím, jestli ty věci cítím správně... Že je důležité mluvit s dětmi a pojmenovávat to a pak se s nimi pobavit o tom, co se stalo a proč. Nechat je o tom mluvit a nedělat, že se jako nic neděje. Když už to dítě řekne, tak aby mu věřili a brali to vážně a aby to nebylo tak, že mu dají na výběr děcák nebo něco. Nemá to být buď, anebo, dítě chce zastavit násilí, ale nemusí chtít být pryč od mámy nebo táty, jednoho z těch rodičů.“ (Tea)

A když už vyvstává potřeba nějaké intervence zvenčí, pak by děti zároveň potřebovaly, aby nebyly zatahovány do sporu rodičů, protože to jejich situaci jen zhoršuje.

„Že se to jako netýká mě. Ale je to prostě mezi nimi. Bohužel táta je trošku dementní, že nepochopil, že děti se do toho netahají... Vím, že ve chvíli, kdy jsem pochopila – v uvozovkách – jak oni mezi sebou fungují a že to není moje vina a že mě do toho prakticky zatahovat nemají, v tu chvíli se mi ulevilo.“ (Viki)

Vracíme se zde obloukem k výstupům analýzy představeným výše, které pojmenovávají „zvenku“ to, v čem jednotlivé formy násilí spočívají. Viki se otevřeně vztahuje k potřebě náhledu i k tomu, jak těžké je ho získat. V tomto bodě tak výzkum přináší nejzajímavější poznatky. Přeživší totiž de facto požadují přesně to, co by měly dělat orgány sociálně-právní ochrany dítěte, minimálně v aktuální situaci absentující vědecky podložené sexuální výchovy. Přestože účastníci a účastnice výzkumu s OSPOD a dalšími složkami systému, který má řešit domácí násilí, zkušenosti mají, z jejich výpovědí plyne, že se to dělo jen formálně, bez reálného dopadu na jejich situaci, v níž zažívali násilí po dobu mnoha let.

V otevřené reflexi se opakovaně ukazovalo rozporování představy, že by z perspektivy dětí vše mohl vyřešit rozvod. Shoda jak mezi účastníky a účastnicemi výzkumu, tak mezi poznatky z jiných výzkumů je na tom, že násilí bylo zakoušeno nejvíce kolem rozvodu, kdy celá situace eskalovala, po rozvodu ho ubylo, nezmizelo ale úplně, navíc s násilným rodičem byly děti často samy, a tedy zcela bez pomoci a možnosti si situaci nějak vyjednat. Ani rozdílné nastavení situace při pobytu u otce a matky nedávalo prostor pro získání klidu a pocitu domova.

Tabulka 7: Potřeby přeživších v souvislosti s rozvodem včetně porozvodových situací:

<p>Rozvod raději dříve než později</p>	<p>„A ono hlavně když táta odcházel, zkrátka odcházel a nic moc ho nezajímalo. Takže když odešel, my jsme měli relativně klid. Že spíš otravoval mě než mámu... Tam za ty roky už to potom bylo jenom formální. Kdyby se ale rozvedli v těch kolik-mi-bylo, mohli jsme už mít všichni klid, mohli jsme si odpustit těch x eskapád, kdy se vracel tam a zpátky, a všechny možné různé stresy.“</p> <p>Viki</p>
<p>Jednoznačné nastavení situace po rozvodu</p>	<p>„Já si myslím, že nějaký jednotný řád, jakože jednotná pravidla určitě. Protože třeba táta určoval nějaká pravidla a já jsem je neakceptovala, protože jsem si myslela, že je zlej, protože doma jsme žádný hranice neměli, takže to bylo takový, že jsem vlastně moc nechápala, co po mně kdo chce a že u mámy je to takhle a u táty je to takhle a proč máma je chudá a nemáme tam co jíst a táta má plnou lednici... takový že vlastně u táty jsme měli ty potřeby toho jídla a oblečení – on nám furt kupoval značkový oblečení, protože prej aby se nám děti nesmály, ale to byl hroznej bizár, že my jsme chodili od něj hezky oblíklí, ale zároveň jsme neměli ve škole na obědy, protože prostě...“</p> <p>Lara</p>
<p>Bezpečí</p>	<p>Já chtěla mít klid... [smích] Já jsem v tu chvíli na něj byla prostě naštvaná, že mi všechno říká, že vím věci, o kterých vědět nesmím (nebo bych neměla). Absolutně neregistroval to, že já říkám „mě to nezajímá, mě to prostě nevyprávěj“. Pamatuju si, že jednou když měl tuhle zpovídací chvíli, se u toho opil. Byli jsme někde v hotelu a on potom opilý skočil do bazénu a měl takhle vymřížkované dlaždičky od bazénku, protože skočil blbou hlavičku a málem se tam utopil.“</p> <p>Viki</p> <p>(jednalo se o vyprávění se sexuální podtextem – poznámka výzkumnice)</p>

A v poslední řadě přeživší v souvislosti s rozvodem zmiňovali i otázky **bydlení a ekonomickou situaci**, které zpravidla vše ještě podstatně zhoršovaly. Pomoc v těchto oblastech by tedy byla více než užitečná.

Doporučení pro systém pomoci v případech domácího násilí

Ze všeho výše zmíněného vyplývá sada doporučení, která účastníci a účastnice výzkumu formulují zpravidla na konci rozhovoru. Na doporučení jsme se jich ptaly explicitně – chtěly jsme se dozvědět, co by jim podle nich skutečně mohlo pomoci. Celý výzkum byl vystavěn z hlediska obsahu participativně – přeživší věděli a bylo vyjednáno, že naším společným cílem je hledat zlepšení pro lidi, kteří jsou na tom stejně nebo podobně jako oni sami. A každý za tímto účelem nabízíme vlastní typ expertízy (Moree, 2018).

Když se na formulovaná doporučení podíváme blíže, je evidentní a pochopitelné, že se nejedná jen o jednu věc, ale spíše o jakýsi komplex menších kroků napříč systémem, které by měly být nasměrovány do různých oblastí životní reality dětí vyrůstajících v násilném rodinném prostředí. A kromě toho, že by se mělo jednat o sadu opatření, je zjevná potřeba, aby byly jednotlivé kroky v daném případě dělány postupně. Jednorázová intervence z perspektivy přeživších zpravidla nefunguje, je potřeba více menších kroků a podpory v delším časovém období nasměrovaných na všechny zúčastněné.

Násilí je potřeba z hlediska přeživších nejprve zastavit, pak stanovit další parametry setkávání a kontaktu s jedním nebo oběma rodiči a paralelně k tomu vyřešit praktickou stránku celé věci.

Přeživší se shodují na tom, že nejdůležitější je, aby **vnější svět reagoval už na signály** typu šikana ve škole, útěky z domu, modřiny, sebepoškozování... Kdyby do situace vstoupila nějaká vnější autorita, mohlo by to vést k rychlejšímu a účelnějšímu řešení situace třeba i rozvodem a dětem by se zkrátila doba strávená v permanentním pocitu ohrožení.

„Kdybychom utekli o x let dřív, kdyby to začalo, když mi bylo třeba jedenáct, tak by se mi ulevilo. Polovinu problémů, které teď řeším, bych vůbec neměla. Vždycky jsme se ale tvářili, že jsme naprosto normální a šťastná rodinka. V jedenácti jsem začala do školy chodit s modřinami a od té doby jsem se taky řezala. Nevím. Schovávala jsem to, byl to pro mě útek a moje tajemství, které jsem ale chtěla odhalit. Strašně jsem se bála, že to někdo začne řešit a že to schytám doma od táty, že když se na to přijde, bude to moje vina a budu v tom zavřená. Myslím, že v tomhle smyslu je to jeden z důvodů, proč to dospělí, kteří si toho všimnou, nechtějí řešit. Bojí se načít něco, co schytá to dítě, což je strašný problém. Kdyby si někdo pozval na kobereček mého otce nebo rodiče a ptal se, proč má jejich dítě modřiny, tak bych to doma strašně od táty schytala.“ (Lucka)

Přeživší si zároveň uvědomují, že právě v tomto bodě se jedná o slabinu celého systému. V momentě, kdy se situace začne řešit, násilí zintenzivní a situace se z perspektivy oběti díky tempu a propustnosti systému dlouhodobě spíše zhoršuje, což potvrzuje závěry jiných výzkumů (Humphreys & Thiara, 2003; Stark & Hester, 2018; Moree & Nyklová, 2021). Přeživší jsou si toho dobře vědomi, a to včetně dětí – právě z jejich života po rozchodu většinou ani jeden z rodičů, z nichž se alespoň jeden před rozchodem dopouštěl násilí, nemizí, což s sebou může nést řadu důsledků. Lucka podotýká, že právě tento fakt je náročný – násilí nikdo nezastavuje, protože se – často opodstatněně – bojí ještě většího násilí. Když se k tomu přidají určité komplikující vnější okolnosti typu děda u policie, jako v případě Ládi, je mlčení přítomné v ještě větší míře.

Zdá se tedy, že v okamžiku, kdy se situace začíná řešit, by mělo mít **dítě a další oběti násilného chování zvýšenou a systematickou, koordinovanou podporu**, která by v první řadě vedla především k úplnému zastavení násilí.

Jedním z možných řešení by podle přeživších bylo, kdyby mohl trestní oznámení na násilného rodiče podat i někdo jiný než jen oběť, a to včetně dětí, obzvláště pokud bychom brali skutečně vážně to, že dítě vystavené domácímu násilí je samo vždy i jeho obětí, ať už je, či není jeho primárním terčem.

„Jo, jo. Ta zodpovědnost za to. Kdyby to mohli rovnou nahlásit policisté. Nebo Motol, protože ten také měl zprávy, jak tam máma opakovaně jezdila zmydlená... A ti policisté nás i znali, ti už nás podle mě znali jmény. Takže kdyby šlo nějaké automatické podání, nebo nevím, jak bych to nazvala.“ (Umpalumpa)

Každopádně shoda mezi účastníky a účastnicemi výzkumu je na tom, že by bylo užitečné, kdyby do situace vstupovala opakovaně nějaká vnější autorita, která by s okamžitou platností měla možnost zakročit. Tedy jednak označit násilnou situaci jako násilí, zastavit ho – zabránit násilnému rodiči, aby v násilném jednání pokračoval – a následně pomoci upravit celou situaci.

Systém by měl být podle přeživších nastavený tak, aby cíleně ochraňoval ty, na kterých se násilí páchá a odpovědnost za zastavení násilí by měl mít někdo jiný, než jeho oběť nebo dokonce nezletilý či nezletilá. Tuto část doporučení nejlépe rámuje sami přeživší, kteří na základě svých zkušeností vysvětlují, čemu by bylo dobré věnovat pozornost. Jejich zkušenosti a na ně přímo navázaná doporučení shrnuje Tabulka 8.

Tabulka 8: Doporučení přeživších v kontextu zkušeností s násilím

<p>Důsledná ochrana pro matku</p>	<p>„Ochrana matky, ale fakt jako ochrana. Když tam policie jezdí častěji a je tam nahlášené násilí, tak to řešit a nenechat jen tak být. Má to být podpůrné pro toho, kdo to chce řešit, a ne naopak. Ta oběť najednou má řešit OSPOD, psychologa a všechno, musí dělat strašně moc věcí. Věřím, že ona neměla možnost to násilí zastavit, ale mohl někdo jiný. Mělo by to být pro oběť podpůrné, a ne jako trestající.“</p> <p>Tea</p>
<p>Důsledná ochrana pro dítě</p>	<p>„Ne, aby se ptali, kdo mi to udělal, ale jestli chci, aby mi někdo pomohl. A třeba kterého rodiče bych do toho chtěla vtáhnout, hned bych řekla jí (imaginární pracovníci – poznámka výzkumnice). Imaginární Ona to nevěděla, ale kdyby to věděl někdo jiný, mohlo se to začít řešit dřív. Dítě má nárok na oba rodiče, ale když u něj být nechce, tak není co řešit. A to, že mají oba rodiče nárok na dítě, podle mě není fér. To právo končí ve chvíli, kdy na to dítě vztáhne ruku, začne ho manipulovat nebo ho dostane do situací, které jsou tomu dítěti jakkoliv nepříjemné. Nemyslím tím, že dostanu zaracha, je nějaká hodně tenká hranice, ale člověk by měl nějak vycítit, co už není v pořádku. Nenechávat v tom ty děti samotné, zahrnovat je do toho, ptát se tím správným způsobem, nenaléhat. Je potřeba jim dát čas a prostor, protože se bojí. Já jsem se bála hodně. Moc jsem chtěla, aby někdo pomohl. Říkala jsem si, jak jsem silná, ale pak mě to semlelo.“</p> <p>Lucka</p>
<p>Všímavý poradce/poradkyně</p>	<p>„O násilí se nevědělo, ale všichni věděli, že se rodiče rozvádějí. Na dětech je to hrozně poznat, stačí to dítě pozorovat a dojde vám, kde se doma ječí nebo kde je fyzické násilí. Nebo alespoň poradkyně, když ne OSPOD nebo učitelky. Když se rodiče rozvádí, dítě by mělo automaticky jít k poradkyni, kde se zeptá, jestli je všechno v pořádku, jak se cítí a tak dále. Jasně, že to dítě popře, ale třeba pozorovat, jestli má modřiny, jestli se léká nějakých zvuků...“</p> <p>Alice</p>

Výše zmiňované aspekty pomoci se týkají interakčních složek systémové pomoci – konkrétních lidí v konkrétních institucích, kteří by měli mít moc do řešení vstoupit. Kromě toho se ale podle přeživších jedná i o širší společenský kontext, kde vnímají další potenciál pro změnu, která by mohla v podobných situacích zvýšit pravděpodobnost na zastavení násilí, a tedy i zlepšení situace nezletilých.

Tabulka 9: Obecná doporučení přeživších – společenský kontext

<p>Ekonomická podpora</p>	<p>„K agresím a hádkám často dochází pod tlakem. Otec nevydělával, museli jsme platit nájem a něco jíst a nebylo to tam. Oni se hádali primárně kvůli penězům. Tonda má nějaké dluhy ještě z podnikání. Je na velké pozici, kde má pod sebou spoustu lidí, zase je pod tlakem a oddělit práci a osobní život je někdy fakt těžké. Aby se tohle změnilo, tak lidé by měli být více v klidu a pohodě, nebýt frustrováni tím, co všechno musí platit a tak.“</p> <p>Výzkumnice: U vás vidíte jako hlavní důvody ty ekonomické. Takže nastavit pomoc rodinám, aby se nedostávali do takových pastí.</p> <p>Ano, celkově by se mělo více pomáhat. Ono když žádáte o nějaké dávky, tak to také není jednoduché, musíte obcházet úřady a vyplňovat spoustu papírů, čekat, jestli se to schválí nebo neschválí. Přijde mi to přísné.“</p> <p>Nela</p>
	<p>„Já si myslím, že by měla být daleko větší podpora lidí, co jsou samoživitelé. Jakože vlastně skončí bez jakékoli finanční podpory i od toho bývalého partnera. Myslím, že tu mámu to vyloženě poškodilo psychicky i to... a že to potom ovlivňovalo celý to bezpečí, jelikož byla nešťastná, že žijeme v bídě, pila alkohol, často na nás křičela nebo ke mně byla hrubá.“</p> <p>Lara</p>
<p>Proškolení učitelé a učitelky</p>	<p>„A myslím si, že si umím představit, že by tam byla i nějaká paní učitelka, která by fungovala hezky, že by si dokázala vyhlídnout v tý třídě ty lidi a třeba se jich zeptat, jak to mají doma, dejme tomu, potom doporučit třeba aspoň nějakého psychologa, ke kterému by to dítě chodilo pravidelně. A myslím, že by pomohlo minimálně v tom, že by samo věřilo svým vlastním pocitům a své paměti, že se ty události staly, tak jak se staly, protože to se mi nedařilo, jak ti rodiče chtěli furt být za ty správný rodiče. Víím, že třeba jen dostat se k psychologu se svolením takového rodiče už je problém. Myslím, že by bylo fajn, kdyby to dítě mělo kam jít, tam si mohlo popovídat třeba během přestávky, nebo já nevím, aby mohlo někam „po škole“, aby se to řešilo.“</p> <p>Lara</p>
<p>Větší dostupnost a kvalita psychologické péče pro děti</p>	<p>„... ti dětské psychologové... je hrozný problém najít dobrého psychologa. Během covidu spousta dětí v okolí má úzkosti a dobrého dětského psychologa najít je fakt těžké. Najít někoho, kdo k nim má vztah a vnímá je jako děti. Spousta z nich ty děti vnímá jako dospělé, což je problém, protože to je křehká bytost, která je daleko snáz manipulovatelná. A ptát se, nedělat že tomu nerozumí. Děti moc dobře poznají, že je něco špatně, a když se člověk ptá správně, tak zjistí všechno, co potřebuje. Když má dítě špatné rodiče a dostane se do rukou (špatného – poznámka výzkumnice) dětského psychologa, tak je v háji. Nemá žádnou možnost, jak se bránit. Pořád je to tak, že když chce dítě k psychologovi, tak je to prohra, spousta dětí se na to dívá. Už je to asi lepší, ale za mě to tak bylo, já jsem prostě byla ta divná. Blázen. Je potřeba ty děti ubezpečit, že to je normální, že je to doktor.“</p> <p>Lucka</p>
<p>Osvěta pro společnost – aby více lidí umělo včas a adekvátně zareagovat</p>	<p>„Že se násilí děje a že to není ok. Že i když je to za zavřenými dveřmi, tak je to problém celospolečenský a nemělo by to být jedno okolí a sousedům. Taky se o tom učít ve škole, že je v pohodě mluvit o tom, že se děje násilí, a mít prostor to sdílet. Každý má tu míru násilí jinde, ale žádné násilí není ok. Je to hrozná stigmatizace, já se dodnes o tom bojím mluvit, že si lidi budou myslet, že jsem slabá nebo že je se mnou něco špatně, že to je moje vina“</p> <p>Tea</p>

Poslední Teino doporučení nepřímo potvrzuje i zkušenost výzkumnic se samotným výzkumným vzorkem – obavy mluvit o prožitém násilí vyjádřilo dalších deset oslovených, kteří se do výzkumu chtěli zapojit, tento strach ale označili za hlavní důvod, proč od svého záměru nakonec upustili.

ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ

Na základě prezentovaných výsledků se nyní vraťme k výzkumným otázkám a postupně se je pokusme zodpovědět. Vzhledem k tomu, že doporučení vyplývají z jednotlivých částí výzkumu, jsou vždy uváděna u jednotlivých závěrů.

Co se **zkušeností dětí týče**, musíme se nejprve vrátit k rekapitulaci vzorku účastníků a účastnic výzkumu. Jedná se o jedince, kteří dnes, z perspektivy mladého dospělého a často s dopomocí nejrůznějších pomáhajících profesí, vyhodnocují svoji zkušenost v dětství jako zkušenost člověka žijícího v rodině, kde se vyskytovalo dlouhodobé a mnohaúrovňové násilí. Jedná se o jedince, kteří se dokázali navzdory nepříznivým podmínkám osamostatnit, vystudovat a důsledky, které jim tato situace přinesla, dlouhodobě a systematicky řešit. A zároveň se jedná o jedince, z nichž mnozí překonali strach o násilí promluvit.

Z této perspektivy se tedy podle všeho jedná jen o malou část špičky ledovce – extrémně silné jedince, kteří se nakonec situaci dokázali postavit a zvládnout ji, ale mnohdy až v dospělosti. Zároveň mají ve svém okolí další jedince, někdy dokonce sourozence, se stejnými nebo podobnými zkušenostmi, kteří však tento auto-emancipační potenciál neměli a končí podstatně hůře než účastníci a účastnice tohoto výzkumu.

Tímto prizmatem je potřeba číst i prezentovaná data. Přestože zde představujeme velmi závažné zkušenosti, jedná se pravděpodobně o tu mírnější verzi situace panující na úrovni celé společnosti. Vzhledem k závažnosti výsledků doporučujeme následný kvantitativní výzkum, který by se věnoval jednotlivým stránkám sledovaného tématu, a to především s přihlédnutím k typům zakoušeného násilí v dětství a následné životní trajektorii.

Pokud shrneme výsledky výzkumu, můžeme tvrdit, že všichni účastníci a účastnice výzkumu mají dlouhodobou a opakovanou zkušenost s násilím ze strany blízkých příbuzných, nejčastěji rodičů či jiných zákonných zástupců či zástupkyň. Jejich zkušenosti ve všech parametrech splňují podmínky označení tohoto typu násilí za domácí násilí. Jedná se o dlouhodobé, opakované násilné situace, které mají v čase tendenci eskalovat, odehrávají se v domácnosti, kde dítě žije, a jsou typické mocenskými disproporcemi mezi zúčastněnými. Zároveň se v některých případech jedná přímo o týrání svěřené osoby.

Účastnice a účastníci výzkumu coby děti dlouhodobě zakoušeli násilí všech typů – fyzické, psychické, sexualizované, ekonomické i sociální, a to tak, že v různých fázích jejich životů docházelo k různým variantám násilných situací.

Z hlediska zkušeností s násilím a jejich dopadů je pak důležité povšimnout si několika určujících momentů. Přeživší coby děti v násilných situacích často prožívali dezorientaci – dlouhou dobu si nebyli jistí, zda to, co zažívají, je, či není normální, zda se skutečně jedná o násilí. Díky této dezorientaci si také násilí nechávali líbit a nebránili se, protože zkrátka nedokázali rozpoznat, jestli se nejedná o to, čemu se říká běžná výchova. Míra této dezorientace byla podstatně nižší u jedinců, kteří ve svém okolí zažili někoho, kdo jim dokázal nastínit přesnější představu o tom, co je a co není ve výchově normální, respektive přijatelné. Pokud se tak v pozdějším období života stalo, byl to pro ně klíčový zážitek, který umožnil postavit se k zakoušeným situacím jinak a získat od nich minimálně odstup.

Pokud byli schopni nějaké další osobě naznačit podmínky, ve kterých žijí, mají bohužel dlouhodobou a opakovanou zkušenost, že jim další osoby buďto nevěřily, nebo věřily a nekonaly, případně konaly jednorázově, což situaci nejen nezlepšilo, ale někdy i zhoršilo. Každopádně platí, že to násilí de facto ani v jednom případě nezastavilo. Skutečné subjektivní zlepšení situace přinesly až osmnácté narozeniny, kdy přeživší přestali být rodičům nebo rodiči vydáni napospas.

A zde se dostáváme k ošemetné otázce, která nás vedla k zahájení tohoto výzkumu: **jak násilí ovlivňuje vztah dětí k rodičům nebo násilnému rodiči?** Z hlediska výpovědí přeživších je coby děti zajímalo především násilí samo o sobě a možnosti jeho zastavení. To, co přeživší trápilo, tedy nebyl primárně vztah k jednomu nebo oběma rodičům, ale fakt, že musí žít v násilném prostředí, protože z něj nemají jak uniknout.

Zároveň z hlediska definice přeživší automaticky hovoří o mocenské nerovnováze – ve všech případech bylo z jejich hlediska jasné, kde je zdroj násilí, který rodič je jeho původcem a kterého rodiče se tedy bojí víc, s kterým z nich je kontakt nebezpečnější.

Zároveň mají téměř všichni účastníci a účastnice výzkumu vztek či alespoň kritický postoj i k druhému rodiči. Buď proto, že se nedokázal bránit dostatečně účinně, a tedy neochránil také dítě, nebo proto, že někdy – jak přeživší reflektují ve snaze o jakési pomyslné vyrovnání mocenských disproporcí – sáhl po nějakém typu pomsty.

Účastníci a účastnice výzkumu se shodují na tom, že pokud je v rodině přítomné násilí, čím dříve dojde k rozvodu, tím lépe. Zároveň je zde patrné jedno velké ale. Po rozvodu je totiž dítě – pokud má nařízeno styk s násilným rodičem nebo je k němu jakýmkoli okolnostmi dohnáno – v této situaci zcela samo. Zvláště dívky vzpomínají na to, jak pobyt u násilných otců doprovázelo sexualizované násilí od verbálního po fyzické (znásilnění).

Přeživší se také shodují na tom, že největší míru násilí zažívali v období kolem rozvodu, kdy byla situace zcela neošetřena a – znovu připomínáme – systémem označena za běžnou rozvodovou kauzu, přítomnost násilí nebyla zjišťována, natož uznána či řešena.

Téměř všichni přeživší měli **zkušenost s institucemi**, které teoreticky mohly či přímo měly zasáhnout, což se ale nestalo. Instituce byly do řešení přizvány několikerým způsobem. Někdy byly přivolány přímo dětmi nebo jejich rodiči k násilným situacím – zde se jednalo především o zkušenosti s PČR – tento fakt vedl v několika případech k vykázání nebo označení situace za jednorázový incident, často následovala schůzka s OSPOD, ale nic z toho nepřineslo žádný typ úlevy. Násilí pokračovalo a situace se nezměnila.

Podmnožinou této situace je pak kontakt s pracovníky a pracovníci OSPOD v rámci běžného šetření v období kolem rozvodu, kde se většinou nepodařilo násilí ani detekovat nebo jakkoli označit.

Největší potenciál z perspektivy přeživších má kontakt s psychology a psychologkami (který měli téměř všichni) nebo vyučujícími, kteří buď byli informováni o násilí přímo, nebo si ho mohli všimnout, protože na dětech bylo patrné v podobě stop po bití (modřiny) nebo se projevovalo nestandardním chováním ve škole, sebepoškozováním a často i tím, že čelily šikaně. Dospělí však podle všeho tyto známky buďto neregistrovali, nebo registrovali, a nekonali. Výzkum přinesl příklad jedné výjimky, kdy sice učitelka zareagovala, OSPOD konal a dítě z násilné rodiny odvezl, dítě se pokusilo podat trestní oznámení, PČR však usoudila, že pro nedostatek důkazů nelze případ dále řešit, a dítě se muselo vrátit k druhému rodiči, který se také choval násilně.

Přeživší přes tyto zkušenosti označují právě prostředí, kde se pohybují a mohou se vyjadřovat bez přítomnosti rodiče či rodičů (škola, psychologická péče), za místa s největším potenciálem násilí detekovat a zahájit kroky k jeho zmapování a zastavení.

Zároveň se shodují na tom, že právě sebevyjádření je v problematice násilí v blízkých vztazích klíčové. Pokud dítě nemá jasnější představu o tom, co je ještě v normě a které chování je už násilné, nemá se ze své perspektivy k čemu vyjadřovat. A pokud rozpozná, že se o násilí jedná, potřebuje dlouhodobější kontakt a průběžně budovanou důvěru. K tomu je potřeba pro-aktivní přístup ze strany vyučujících, psychologů a psycholožek a dalších dospělých, kteří s dětmi přicházejí do styku.

Krizový moment pak přichází v okamžiku, kdy je násilné chování označeno jako násilné, protože pokud dítě zůstane bez ochrany, udělá násilný rodič vše pro to, aby ho umlčel. V tomto momentě je tedy naprosto nutná zásadní ochrana před násilím jako takovým, a to do okamžiku, než bude situace vyjednána a dojde k systematictějšímu postupu.

Každopádně z analyzovaných dat vyplývá, že neutrální postoj k násilí, tedy pasivní přístup, který nevede k aktivnímu zjišťování situace a k dlouhodobému podchycení byť potenciálně násilných vztahů v rodině, násilnou smyčku jen legitimizuje a z perspektivy přeživších-dětí je vysoce neefektivní a navíc nebezpečný. Označení násilného chování násilím naopak potvrdí dveře alespoň k větší sebeobraně a někdy i k hledání řešení mimo násilnou rodinu.

Co se **potřeb dětí** týče, vyplývají v našem výzkumu zpravidla ze situací, které účastníci a účastnice výzkumu coby děti zažili. Přeživší se shodnou na tom, že by bývali potřebovali především klidné, přehledné a bezpečné domácí prostředí a někoho, kdo by je měl rád.

Když už tyto základní potřeby nejsou naplněny, potřebovali by se alespoň zorientovat v násilné situaci tak, aby dokázali dobře rozlišit standardní chování od násilného.

Dále by potřebovali urgentně nějaký vnější opakovaný impulz, který by zvenku přinášel apel na řešení dané situace. Potřebovali by nějakého konkrétního člověka, na kterého by se mohli průběžně obracet v okamžicích, kdy by opět k násilí docházelo, a který by měl moc násilí zastavit.

Vztahy k rodičům řeší přeživší až jako druhotné, klíčovou potřebou bylo zastavení násilí jako takového.

Co se **doporučení pro systémové řešení domácího násilí a jednotlivé instituce** týče, z výzkumu vyplývá potřeba ustavení nízkoprahově dostupné osoby, která by fungovala jako autorita, jíž by se děti mohly svěřit i s násilným chováním rodičů. Zásadní je zde právě nízkoprahovost, neboť překážek ke svěření se s takovými zkušenostmi je celá řada – i samotná označení jednotlivých institucí tak mohou působit jako překážka, neboť nejsou snadno srozumitelná pro ty, jimž by měly být k dispozici, tedy pro děti. Narážíme zde jak na samotné označení OSPOD, tak na stigmatizaci psychologické péče a obecně institucionalizovaných forem pomoci.

A zároveň by měly fungovat takové podmínky, aby bylo možné se důsledně a systematicky násilí bránit, a to i tehdy, když je člověk mladší osmnácti let. Systémová pomoc by primárně měla být právě systémová, koordinovaná, a to včetně vnitřních a vnějších mechanismů kontroly, jasně nastavených standardů/metodik, které by mimo jiné vymezovaly i to, jaké chování je neadekvátní, a to vždy se zohledněním vyjadřovaných potřeb dětí, jež jsou násilí vystaveny. Instituce, jež vstoupily do styku s účastnicemi a účastníky našeho výzkumu, tuto formu obrany neumožnily nikomu z nich.

Zvláštní kategorií z hlediska výsledků výzkumu je pak situace na dětských psychiatriích a dostupnost a péče dětských psychologů a psycholožek ve vztahu k násilným situacím. Ani jedno totiž z perspektivy přeživších nefunguje. Kvalita dětské psychiatrické péče je na základě jejich zkušeností nízká a ve všech sledovaných případech přinesla subjektivní zhoršení postavení dítěte a legitimizaci probíhajícího násilí, a to i tehdy, kdy se dítě pokusilo o sebevraždu.

Na straně dětských psychologů a psycholožek přeživší coby děti postrádaly ochotu situaci řešit. Obě tyto složky vyžadují samostatnou pozornost a navazující výzkum.

L I T E R A T U R A

- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- FitzGerald, K., Seale, N. S., Kerins, C. A., & McElvaney, R. (2008). The Critical Incident Technique: A Useful Tool for Conducting Qualitative Research. *Journal of Dental Education*, 72(3), 299–304. <https://doi.org/10.1002/j.0022-0337.2008.72.3.tb04496.x>
- Jaffe, P., Scott, K., Jenney, A., Dawson, M., Straatman, A.-L., & Campbell, M. (2014). Risk factors for children in situations of family violence in the context of separation and divorce.
- Kafonek, K., Gray, A. C., & Parker, K. F. (2022). Understanding Escalation Through Intimate Partner Homicide Narratives. *Violence Against Women*, 28(15–16), 3635–3656. <https://doi.org/10.1177/10778012211068057>
- Lykes, M. B., & Hershberg, R. M. (2012). Participatory action research and feminisms. Social inequalities and transformative praxis. In S. Nagy Hesse-Biber (Ed.), *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis* (pp. 331–367). SAGE. [file:///Users/alex.neumann/Documents/Mendeley Desktop/Edited by Edited by World/\[Darren_Swanson\]_Creating_Adaptive_Policies_A_Gui\(BookSee.org\).pdf](file:///Users/alex.neumann/Documents/Mendeley%20Desktop/Edited%20by%20World/[Darren_Swanson]_Creating_Adaptive_Policies_A_Gui(BookSee.org).pdf)
- Marshall, M. N. (1996). Sampling for qualitative research. In *Family Practice* © Oxford University Press (Vol. 13, Issue 6). <https://academic.oup.com/fampra/article/13/6/522/496701>
- Moree, D. (2018). Qualitative Approaches to Studying Marginalized Communities. In *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.246>
- Nyklová, B., Michálková, E., Gubová, N., Peterková, I., & Píknová, T. (2022). Bariéry v systému pomoci obětem partnerského násilí.
- Nyklová, B., & Moree, D. (2021). Násilí na ženách v souvislosti s covid-19. https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/blanka_nyklova_dana_moree_-_nasili_na_zenach_v_souvislosti_s_covid-19.pdf
- Nyklová, B., Moree, D., & Kubala, P. (2023). Who Gets heard/hurt in Gender-Based Domestic Violence Research: Comparing Ethical Concerns in Three Qualitative Research Designs. *Journal of Family Violence*, 38(6), 1127–1138. <https://doi.org/10.1007/s10896-023-00589-5>
- Potts, A., Kolli, H., & Fattal, L. (2022). Whose voices matter? Using participatory, feminist and anthropological approaches to centre power and positionality in research on gender-based violence in emergencies. *Global Public Health*, 17(10), 2530–2546. <https://doi.org/10.1080/17441692.2022.2062026>
- Small, M. L. (2009). “How many cases do I need?": On science and the logic of case selection in field-based research. *Ethnography*, 10(1), 5–38. <https://doi.org/10.1177/1466138108099586>

Výzkumné centrum domácího
a genderově podmíněného násilí

Akademie věd
České republiky

FAKULTA
HUMANITNÍCH STUDIÍ
Univerzita Karlova

Iceland
Liechtenstein Norway
Norway grants grants

The logos for the funding sources are represented by stylized line art icons: a bar chart for Iceland, a bar chart for Liechtenstein, and a bar chart for Norway grants.